

1.01
Prejeto 5. 11. 2001

UDK 329.11(497.4)SLS "1941/1945"

Bojan Godeša*

Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo

IZVLEČEK

Razprava govori o prizadevanjih Slovenske ljudske stranke (SLS), tedaj vodilne slovenske politične stranke za rešitev slovenskega vprašanja v primeru napada na Jugoslavijo, ko se je predvidevalo, da bo le-ta razpadla. Pri tem so celo bolj kot na samostojno slovensko državo pod nemškim okriljem, po zgledu na slovaški primer, računali na povezavo s Hrvatsko seljačko stranko, z namenom ustanovitve skupne slovensko-hrvaške države. Sicer pa so se dolgoročno gledano v SLS zavzemali za obnovo jugoslovanske države, ki naj bi bila federativno urejena.

Ključne besede: Slovenija, 2. svetovna vojna, okupacija, SLS, nacionalno vprašanje, Narodni svet

ABSTRACT

THE STANCE OF THE SLOVENE PEOPLE'S PARTY ON THE STATUS OF SLOVENIA AFTER THE ATTACK OF THE AXIS POWERS ON YUGOSLAVIA

The paper deals with the endeavours by the Slovene People's Party (SPP), the leading political party in Slovenia at the time, to resolve the question of the status of Slovenia in the event of an attack on Yugoslavia which was expected to result in its collapse. The SPP relied most on its liaison with the Croat Peasant Party, with the founding of a Slovene-Croat state in view. This was considered the most desirable alternative, even more than an autonomous Slovene state under German auspices, as in the case of Slovakia. In the long run, the SPP strove for the restoration of a federally arranged Yugoslav state.

Key words: Slovenia, Second World War, occupation, Slovene People's Party, national question, National Council of Slovenia

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: Bojan.Godesa@guest.arnes.si

I.

Dejavnost 6. aprila 1941 ustanovljenega Narodnega sveta (NS),¹ ki mu je načeloval ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen, po proglasitvi Neodvisne države Hrvatske (NDH) 10. aprila 1941. je France Škerl ocenil z besedami: "S prevzemom vrhovne oblasti, snovanjem slovenske vojske in ustanovitvijo "Slovenske legije" je Natlačen z Narodnim svetom po zgledu Tisove slovaške države in Paveličeve NDH izoblikoval nekako slovensko državico, narodni svet pa se je iz političnega organa spremenil v vlado. (...) Natlačen je z Narodnim svetom hotel izkoristiti trenutek in Slovenijo, to je takratno Dravsko banovino podrediti Nemcem, ki naj bi ji vladali v obliki nekega protektorata."² Takšno razlago je kasneje prevzel tudi Metod Mikuž, dodal ji je le še podatek, da naj bi ta slovenska država nameravala pristopiti k trojnem paktu, kar naj bi bilo po njegovem mnenju enako izdajalsko dejanje kot je bil pristop Jugoslavije k trojnemu paktu 25. marca 1941.³ Tak opis delovanja NS je bil nato razširjen v jugoslovansko in deloma tudi v tujo strokovno literaturo,⁴ čeprav je že leta 1966 Dušan Biber opozoril, da je potrebno z zadržki sprejemati trditve in govorice, da je Korošec nameraval doseči nemški protektorat na Slovenijo po slovaškem zgledu.⁵ Po drugi strani se je izoblikovala tudi drugačna razlaga, ki je bila javno predstavljena po vojni med slovenskimi izseljenci v Argentini. Zapisal jo je Tine Debeljak: "Slovenci smo se najbolj bali prav delitev, ki morejo narodno odpornost le slabiti. Zato je Narodni svet ob prodiranju Nemcev poslal svoje zastopnike v Celje, da naj Slovencev ne dele; zato je ban dr. Natlačen ob Cianovem prihodu v Ljubljano aprila meseca, ko meje še niso bile določene, prosil, naj bo vsaj vsa bivša Kranjska ena upravna celota."⁶

Temeljno vprašanje, ki se ob tem postavlja je, ali je bilo delovanje NS usmerjeno zgolj k temu, da ostane slovensko ozemlje nerazkosano, ali pa je dejansko obstajala tudi zamisel o ustanovitvi slovenske države z nemško privolitvijo.

Glede na to, da so omenjeni pisci med vojno stali na različnih straneh in je tudi njihovo pisanje nastajalo pod tem vtisom, tako da so medvojna dejanja poskušali prikazati v luči potrjevanja lastne opredelitve, pa tudi zaradi daljše časovne odmaknjenosti, je potrebno ponovno kritično branje (v bistvu maloštevilnih) virov. Pri-tegniti je treba tiste, ki v času javne objave teh tez še niso bili znani ter jih umestiti v tedanje dogajanje. Povojna literatura (največ je je nastalo in ključne teze so se po-

¹ V razpravi bodo predstavljeni le tisti vidiki sicer zelo mnogoplastne dejavnosti Narodnega sveta, ki se dotikajo v naslovu zastavljene teme.

² France Škerl: Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja. V: Zgodovinski časopis, 1951, (dalje: Škerl, Politični tokovi), str. 21. Skoraj do besede enako se je izrazil Franček Saje (Belogardizem, Ljubljana 1951, (dalje: Saje, Belogardizem) str. 22.) Obe deli sta izšli skoraj istočasno, pisca pa sta bila, kot je razvidno iz Škerlovih opomb, v medsebojnem stiku, tako da ni povsem jasno, kdo je dejanski avtor zgoraj omenjene formulacije.

³ Metod Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga. Ljubljana 1960, (dalje: Mikuž, Pregled), str. 50.

⁴ V drugih delih Jugoslavije je namreč poznavanje slovenskih medvojnih razmer temeljilo predvsem na povzemanju Mikuževe knjige Pregled razvoja NOB u Sloveniji (Beograd 1956), ki je tako najprej izšla v srbohrvaščini in šele nato, v sicer razširjeni izdaji, tudi v slovenščini. V tujino pa se je nato razširilo z delom Ahmeta Lonlagića, Žarka Atanackovića in Dušana Plenče, ki je izšlo v francoščini La Yougoslavie dans la Seconde Guerre Mondiale (Beograd 1967). Eden zadnjih primerov je npr. delo Marca Cuzzija: L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943). Rim 1998, str. 24-25.

⁵ Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji. Ljubljana 1966 (dalje: Biber, Nacizem in Nemci), str. 226-227.

⁶ Janez Martinc (Tine Debeljak): Prvo leto komunistične revolucije v Sloveniji. V: Koledar svobodne Slovenije 1952, (dalje: Martinc, Prvo leto), str. 206.

javile približno deset let po omenjenih dogodkih v začetku petdesetih let) je namreč enostransko in pomanjkljivo obravnavala omenjeno tematiko in to na obeh straneh.

Delovanje NS, ki ga je poosebljal Natlačen, je bilo že kmalu predmet različnih pogledov in obtožb. Slednje pa se niso pojavljale le na partizanski strani, temveč tudi med slovenskimi politikami v emigraciji (Alojz Kuhar, Franc Snój), pri čemer je treba dodati, da so si ti podobo Natlačenovega delovanja ustvarili predvsem na podlagi časopisnih člankov, kjer pa je besedilo Natlačenovih izjav italijanska cenzura ponaredila. Tako je partizanska stran povojni v bistvu le povzela med vojno izražene obtožbe na račun Natlačenove dejavnosti.⁷ Precej dokumentov, na katere se opirajo pisci, je nastalo že pod vtisom teh zgodnjih obtožb. Zlasti to velja za Natlačenovo kronološko urejeno poročilo o dejavnosti NS po začetku vojne v Jugoslaviji, ki ga je napisal prav zaradi tega, da bi pojasnil dejanske razmere v času od ustanovitve Narodnega sveta do svojega izstopa iz sosveta septembra 1941. Tako da Natlačenovo poročilo poleg stvarnega opisa dogodkov vsebuje tudi piščevo težnjo po opravičevanju lastne dejavnosti.⁸ Kako sporna je bila v tistem času omenjena dejavnost, nam priča npr. tudi Miha Krek. Ko je v Londonu prejel Natlačenovo poročilo, je zapisal: "Uporabiti se ne sme, ker govori o pogajanju z Nemci in v kolikor je oviral izvršitev vojaških ukrepov. To naj bo za zgodovino. Drugače pa je seveda v njej mnogo gradiva za obrambo Slovencev."⁹

Natlačen je namen obiska delegacije NS pri jugoslovanskih generalih ponoči z 10. na 11. april 1941 v Zagradcu, ko je bila zaradi ustanovitve NDH prekinjena zveza z ostalimi predeli Jugoslavije in je od generalov zahteval podreditev vojske NS ter vzpostavitev premirja z Nemci, opisal z besedami: "To bi bila tudi baza, na podlagi katere bi mogli doseči najugodnejšo rešitev glede uprave na slovenskem ozemlju, da bi ostala cela banovina ena upravna enota in da bi uprava ostala kolikor mogoče v slovenskih rokah."¹⁰ Čeprav se da prvi del Natlačenovega zapisa razumeti v tem smislu, da se je zavzemal zgolj za to, da bi ostalo slovensko ozemlje nerazkosano, pa v drugem delu ni povsem jasen, kaj naj bi si predstavljal pod najugodnejšo rešitvijo. Še bolj zagoneten pa je bil Natlačen v nadaljevanju, ko je govoril o namenu vzpostavitve stikov z nemškimi oblastmi. Zapisal je: "v Celje (smo šli) na razgovor glede ustavitve sovražnosti, kakor tudi glede vseh drugih vprašanj, ki se tičejo uprave slovenskega ozemlja". Šele kasneje, v nekem obširnem poročilu, ki opisuje dogodke v prvem letu okupacije, je bilo zabeležno, da je delegacija v Celju povedala svoje želje: "To je, da so prišli ponuditi premirje, da naj ostanejo slovenski kraji upravna enota, in da bo Narodni svet skrbel kot vrhovna

⁷ Tako npr. je v znanem pismu iz marca 1943 Alojzij Kuhar, ki ga je poslal škofu Rožmanu in ga je dobila v svoje roke tudi OF ter ga takoj uporabila v propagandne namene (na Rogu je leta 1943 izšla posebna brošura z naslovom Londonski Kuhar piše), med drugim tudi pisal o tem, kakšen vtis je napravilo Natlačenovo delovanje na Angleže: "Prva težava je bil pokojni M. N. V Jeruzalemu že so nam ga Angleži prinesli na dilci in smo mislili, da bomo že takrat ostali kje v internacijskem taborišču". (France Škerl: Prispevek k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. V: Zgodovinski časopis. 1967, (dalje: Škerl, Nasprotniki), str. 81).

⁸ V času pisanja tega besedila je bilo celotno poročilo objavljeno v Prispevkih za novejšo zgodovino (2001, št. 1, str. 117-147) z naslovom Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941 (dalje: Natlačen) z uvodno študijo Borisa Mlakarja K poročilu bana dr. Marka Natlačena o dogodkih v Sloveniji v prvih mesecih okupacije (dalje: Mlakar, K poročilu bana), str. 117-120, kjer so podrobno orisane okoliščine nastanka tega dokumenta.

⁹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje: AS II), osebna zbirka Izidorja Cankarja, f. 6 (dalje: Cankar). Glej tudi Mlakar, K poročilu bana, str. 118.

¹⁰ Natlačen, str. 128.

oblast za mir in red".¹¹ Tako je tudi razlaga, ki jo je po vojni zapisal Debeljak, dejansko izvirala že iz časov zasedbe.

Po spominih jugoslovanskega generala Dragiše Pandurovića, poveljnika Triglav-ske divizije in enega od pogajalcev, Natlačen oz. delegacija NS na srečanju v Zagradcu ni omenjala ustanovitve samostojne slovenske države pod nemškim protektoratom, kar je npr. trdil Mikuž,¹² toda tudi ne tega, da je bil njen namen doseči zgolj, da pride Slovenija pod enega okupatorja, kar je, nenatančno po Natlačenovem poročilu, povzel Saje.¹³ Po Pandurovićevih spominih je Natlačen na sestanku še enkrat razložil (že prej v telefonskem pogovoru) položaj po ustanovitvi NDH, ko je bila prekinjena zveza z osrednjimi oblastmi v Beogradu: "Hočem poudariti, da se Slovenija ne želi odcepiti od Jugoslavije, toda po drugi strani nima možnosti da sedaj obstaja kot njen sestavni del. Zato se je ustanovil Narodni svet z nalogo, da prevzame vso upravno in drugo oblast jugoslovanske države in da upravlja z vsemi posli. Prva in najpomembnejša naloga tega sveta je bila njegova odločitev, da morajo vojaške operacije na slovenskem ozemlju prenehati, ker so neutemeljene zaradi vojaških in političnih razmer na Hrvaškem, Bosni in v Primorju. Podaljšanje vojnih operacij na našem ozemlju bi prineslo le veliko gmotno škodo in žrtve, brez vsakršnega uspeha. Zato menimo, da je potrebno poslati posebno odposlanstvo na čelu z generalom k nemški vojski, preden se ta spusti iz vrhov Karavank v ravnino in se sporazumeti za premirje. S tem bi obvarovali Slovenijo pred nesrečo, ki je pred vrati."¹⁴

Na sestanku v Zagradcu Natlačen torej sploh ni načentjal vprašanja o tem, ali ima v načrtu ustanovitev slovenske države ali zgolj to, da ostane zasedeno slovensko ozemlje nerazkosano. To glede na tedanji razvoj dogodkov tudi ni bilo presenetljivo. Ob odhodu v Zagradec razmišljanje o razkosanju slovenskega ozemlja dejansko še ni bilo povsem v ospredju, čeprav pred napadom takega razvoja dogodkov niso izključevali. Vendar potek dogodkov po 6. aprilu 1941 sprva ni kazal na to, tako da v NS še niso vedeli, da bo Ljubljano zasedla italijanska vojska. To se je zgodilo šele 11. aprila popoldne. Sodeč po odzivu Natlačen prihoda italijanske vojske v Ljubljano namreč ni pričakoval¹⁵ in je bil zato nekoliko presenečen. Sprva se z italijanskim vojaškim poveljnikom generalom Federicom Romerom sploh ni hotel sestati, nato pa ga je sprejel zelo hladno. Čeprav je italijanska zasedba Ljubljane pomenila presenečenje za NS, pa še ni spremenila njegovih prvotnih načrtov. Kljub novemu položaju je bila težnja NS še vedno predvsem priti v stik z nemško stranjo. Šele nekaj dni po nemški zavrnitvi pogovorov se je pred slovenske politike postavilo vprašanje razkosanja zasednega ozemlja v vsej njegovi razsežnosti, saj so bili dotedaj zaradi nejasnosti razmer (Nemci so izrivali Italijane iz Gorenjske in se preko Zasavja približevali Ljubljani), po Ahčinovem pričevanju prepričani, "da bo ob prvi ureditvi vsaj bivša Kranjska

¹¹ AS II, Cankar, f. 7.

¹² Mikuž, Pregled, str. 50.

¹³ Saje (Belogardizem, str. 19) piše, da so "se pogovorili glede uprave Slovenije, da bi ostala cela in njena uprava čim bolj v slovenskih rokah". Toda Natlačen v poročilu govori le-to, da bi bila podreditev vojske Narodnem svetu ter vzpostavitev premirja le *baza* za omenjene načrte.

¹⁴ Mile Bjelajac-Predrag Trifunović : Izmellu vojske i politike : Biografija generala Dušana Trifunovića (1880-1942). Beograd 1997, str. 239-240. Besedilo je poslovenil pisec.

¹⁵ Ivan Ahčin: Spomini na začetek naše tragedije. V: Koledar svobodne Slovenije 1951 (dalje: Ahčin, Spomini), str. 130, tako omenja: "Z napadom Italije se takrat ni računalo. Sicer pa je javnost bila prepričana, da je utrjena Rupnikova linija tak nezmagljiv obramben zid, da ga noben Lah ne prepleza."

ostala okupacijska enota".¹⁶ V dosegljivih virih se ta problem prvič pojavlja po ukinitvi NS kot oblastnega telesa (17. aprila 1941), v pismu naslovljenem na Mussolinija, ki so ga 18. aprila 1941 podpisali Natlačen, Andrej Gosar, Jure Adlešič in Ivan Pucelj.¹⁷

Če se sedaj znova vrnemo k Natlačenovi dejavnosti ob odhodu v Zagradec, vse navedeno še ne pomeni, da v NS niso tudi razmišljali o možnosti vzpostavitve slovenske države pod nemško zaščito. O tem priča dnevnik Marijana Zajca, znanega liberalnega politika, ki je bil kot rezervni oficir mobiliziran in se je nahajal v štabu v Zagradcu. Vanj si je v zvezi s srečanjem v Zagradcu, po Sajatovi navedbi,¹⁸ zapisal: "Povedali so mi, da so našemu generalu prišli staviti predlog, da se Slovenija proglasi za samostojno državo, ki naj pristopi k osi, proglasi našo divizijo in ostale še organizirane edinice na slovenskem teritoriju za Slovensko Narodno vojsko, ki naj bi obenem takoj zaprosila za premirje."¹⁹

Do temeljnega razhajanja je prišlo predvsem zaradi tega, ker je bil Zajčev zapis predstavljen kot stališče, ki ga je zastopstvo NS uveljavljalo na sestanku z generalom Pandurovičem, česar pa njegovi zapiski ne potrjujejo. Toda pri tem so pisci spregledali, da Zajca na omenjenem sestanku sploh ni bilo. Zastopniki NS so mu namreč svoje načrte predstavili pred sestankom. Glede na potek pogovorov je razumljivo, da predstavniki NS na sestanku niso načenjali še vprašanja vzpostavitve slovenske države pod nemško zaščito, saj se jugoslovanski generali niso strinjali niti s podpisom premirja niti s prepustitvijo vojske NS. Istočasno pa Zajčev dnevnik opozarja na dvomljivo vrednost Natlačenove trditve, da naj bi bil namen pogovorov NS z jugoslovanskimi generali zgolj ta, da se ustvari "baza (...)" da bi ostala cela banovina ena upravna enota".

Obstoj ideje o ustanovitvi slovenske države pod nemško zaščito nam poleg Zajčevega dnevnika potrjujejo tudi nekateri drugi dokumenti in pričevanja. Tako je neposredni udeleženec aprilskih dogodkov Ivan Ahčin ob njihovi desetletnici objavil spominski zapis o dogajanju v času napada na Jugoslavijo. V njem je potrdil, da je obstajala razprava "ali naj se slovenski Narodni svet proglasi za samostojno vlado v Sloveniji ali pa naj le vodi začasne posle na slovenskem ozemlju, ker je stik s centralno vlado bil od prve ure nemškega napada popolnoma prekinjen".²⁰ Ni pa iz njegova besedila razvidno, da so tedaj posebej razpravljali o vprašanju razkosanja slovenskega ozemlja. Ahčin je torej edini od tedanjih odločujočih političnih dejavnikov in piscev iz vrst katoliškega tabora potrdil obstoj takšnih razmišljanj, vendar naj bi po njegovem prevladalo drugo stališče, t. j. da naj NS vodi le začasne posle.²¹

O razširjenosti zamisli o vzpostavitvi slovenske države priča tudi Josip Vidmar, ki sicer brez podrobnejše obrazložitve omenja, da naj bi skupaj z Otonom Župančičem tedaj poskušala slovenske politike odvrniti od misli na proglasitev samostojne Slovenije.²² Tako lahko z gotovostjo potrdimo, da je zamisel o vzpostavitvi

¹⁶ Ahčin, Spomini, str. 133.

¹⁷ Saje, Belogardizem (druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana 1952 (dalje: Saje²), str. 35-36.

¹⁸ Originala Zajčevega dnevnika v arhivih ni, morda se nahaja v gradivu, ki ga je imel Saje pri sebi.

¹⁹ Saje², str. 29.

²⁰ Ahčin, Spomini, str. 132.

²¹ Prav tam.

²² Josip Vidmar: Iz spominov na Otona Župančiča. Sodobnost, 1978, št. 1, str. 18. Kot odmev na Vidmarjeve spomine je v tržaški reviji Alternativa (maj 1978, str. 38) izšla notica z naslovom Zanimiva Vidmarjeva opomba, ki je zahtevala razjasnitev tega vprašanja. Na članka me je opozoril Boris Mlakar, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

slovenske države, o čemer sicer Natlačenovo poročilo molči, vendarle bila prisotna v tedanjih razmišljanjih v NS. Po drugi strani pa je razvidno, da Natlačen ni sprožil neposrednih ukrepov za vzpostavitev slovenske države pod nemško zaščito. Tako to vprašanje na podlagi omenjenih virov ni povsem dorečeno. Ahčin sicer trdi, da naj bi prevladalo drugo stališče, t. j. da NS vodi le začasne posle, vendar ne pojasnjuje razlogov za spremembo stališča. Po drugi strani se nam ponuja domneva, da je Natlačen sicer hotel ustanoviti slovensko državo, a mu tega načrta ni uspelo uresničiti. Temeljni razlog pa je tičal v dejstvu, da za to dejansko sploh ni imel prave priložnosti oz. sogovornika. Kot je bilo že povedano, je namreč razumljivo, da teh načrtov Natlačen ni šel razlagat srbskim (jugoslovanskim) generalom, kot tudi ne nemškimi vojaškimi zastopnikom, temveč je v Celju prek slednjih le poskušal vzpostaviti stik z nemško vlado. Z njenimi predstavniki bi edino lahko merodajno razpravljali o teh vprašanjih. Čeprav je nemška vlada tedaj že bila obveščena prek svojega beograjskega diplomatskega predstavnika o željah SLS v primeru zasedbe (o tem podrobneje v nadaljevanju), pa je zavrnila možnost vzpostavitve stikov z NS. Odposlancev namreč sploh niso hoteli sprejeti, kaj šele, da bi hoteli razpravljati o slovenski ponudbi. Tedaj v nemških nacističnih načrtih,²³ kot se je izkazalo takoj po zasedbi, ni bilo prostora niti za Slovence kot etnično enoto, kaj šele za slovensko državo. Zanimivo pa je, da je del nemških politikov, ki je nasprotoval Hitlerju, predvideval po sklenitvi premirja z Veliko Britanijo tudi možnost za vzpostavitev slovenske države, na kar je prvi opozoril Igor Grdina.²⁴

Podatke o Natlačenovi nameri po ustanovitvi slovenske države pod nemško zaščito zasledimo tudi v Žebotovih spominih. Tako naj bi v razgovoru z Lambertom Ehrlichom, ko se je le-ta maja 1941 vrnil iz Črne Gore, od koder je poskušal oditi v inozemstvo kot izvedenec za mejna vprašanja na Kulovčevo povabilo, potrdil tudi sam Natlačen. Bivši ban naj bi namreč Ehrlichu povedal, da je bil namen neuspešnih pogajanj Narodnega sveta z Nemci doseči priznanje

²³ Ideja o razbitju Jugoslavije kot države je prišla v nemških načrtih v ospredje šele po puču 27. marca 1941, zato tedaj tudi še niso imeli povsem izdelanega načrta, na koga naj se oprejo (vprašanje je bilo pri vzpostavitvi NDH, kjer je bil njihova prva izbira Vladko Maček, vodja HSS). V tem so se razlikovali od italijanskih konceptov, ki so s podpiranjem separatističnih teženj zlasti pri Hrvatih, pa tudi Makedoncih in Albancih, že dalj časa predvidevali tak razplet. Kljub temu se zdi nepopolno in nenančno predvidevanje Danila Gregoriča, predvojnega urednika beograjskega lista *Vreme*, ki je bil pro-nemško usmerjen, v knjigi *Samomor Jugoslavije* (Ljubljana 1945), da bi brez puča ostala Jugoslavija neokrnjena. Če to kratkoročno bolj ali manj drži, saj so z vidika, da se Jugoslavija čimdlje izogiba vstopu v vojno, bili nezadovoljni s pučem tako v SLS kot v HSS, pa bi v primeru zmage sil Osi dolgoročno Jugoslavija, po mnenju nemških diplomatov, vsekakor ne mogla obstajati v taki obliki, predvsem zaradi nemških in italijanskih interesov v tem prostoru, deloma pa tudi zaradi simbolnega pomena, saj je predstavljala otroka versajske ureditve. Poleg tega je bilo iz zaplenjenega gradiva francoskega zunanjskega ministrstva razvidno, dotedanje protiosno delovanje jugoslovanske vlade, kar je še dodatno vplivalo na njihovo stališče, da v novi Evropi ne bo prostora za Jugoslavijo (glej npr. Tajni arhivi grofa Ciana. Zagreb 1952. str. 396 (dalje: Tajni arhivi), tudi Jacob B. Hoptner: *Jugoslavija u krizi 1934-1941*. Reka 1972, str. 191). Kakšen odnos so imeli nemški nacionalisti ob meji do ureditve po prvi svetovni vojni, govori že podatek, da so namesto ustaljenih izrazov za kraje mirovnih pogodb raje uporabljali kar naziv "pariška predmestja". Ob tem velja opozoriti, da so se na drugi strani Karavank ukvarjali z zamisljivo o priključitvi delov slovenskega ozemlja v Jugoslaviji k nemškemu rajhu (šteli so jih za nemško narodno ozemlje!), kar je bilo, ne glede da tedaj nemška razmišljanja o debelaciji Jugoslavije še niso povsem dozorela, seveda zelo neugodno zlasti za prihodnost Slovenije. S tem namenom so bile poleti 1940 izdelane tudi posebne spomenice (podrobneje Tone Ferenc: *Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940*. V: *Zgodovinski časopis*, 1975, št. 3-4, str. 219-246).

²⁴ Podatke je črpal iz zbornika 20. Juli 1944. Bonn 1969 (6. izdaja), str. 63.

samostojne Slovenije v podobnem okviru Trojnega pakta, kot ga je 25. marca na Dunaju podpisala jugoslovanska vlada.²⁵ Čeprav je tu povsem nedvoumno zabeleženo Natlačenovo stališče, pri utemeljevanju svoje teze ne izhajam prvenstveno iz tega Žebotovega podatka, katerega verodostojnost se mi zdi celo nekoliko vprašljiva.²⁶

II.

V prid taki razlagi namreč govorijo tudi nekateri drugi ukrepi, zlasti če jih umestimo v širši okvir. Tako je pomembna razčlemba dogajanja po začetku druge svetovne vojne, ko so se slovenski politiki bili prisiljeni ukvarjati z bodočo usodo Slovenije, kjer mednarodni razvoj ni izključeval niti možnosti razpada jugoslovanske države.

Za razumevanje neposrednega delovanja v NS so bili ključni predvsem dogovori v vodstvu SLS v času po puču 27. marca 1941, ko je postalo bolj ali manj jasno, da se bo Jugoslavija težko izognila vojni. Zato so se na teh sestankih dogovarjali o strategiji delovanja v vojnih razmerah. Vodstvo SLS se je v Ljubljani sestalo v nedeljo 30. marca 1941, potem ko se je z novicami iz Beograda vrnil Miloš Stare, ki je tja odšel kot poseben kurir. Franc Kulovec in Miha Krek, ki sta bila tedaj v Beogradu ministra v Simovičevi vladi, sta mu naročila, naj SLS sprejme potrebne sklepe za primer okupacije. Kot je znano, se je SLS na sestanku odločila, da pošlje v tujino dva svoja pooblaščenata zastopnika in da v primeru sovražne zasedbe stranka sama, niti nobena njena organizacija, niti noben njen funkcionar ne morejo in ne smejo na kakršenkoli način sodelovati s sovražno oblastjo ali njenimi organizacijami.²⁷

Ob tem velja opozoriti na še en pomemben vidik tedanjega delovanja vodstva SLS, ki je bil v dosedanjih strokovnih literaturah bolj ali manj prezrt. Gre za igranje na "hrvaško karto" oz. poskus povezave SLS s hrvaškim političnim vodstvom.

Zato je takoj po puču istočasno kot v Beograd odšel Ivan Avsenek kot poseben odposlanec SLS tudi v Zagreb. Tu je imel posebno nalogo, da se seznaní s hrvaškim stališčem glede morebitnega sodelovanja Slovencev s Hrvati v primeru sovražnega napada na državo. Vendar Avsenek po vrnitvi iz Zagreba glede sodelovanja s hrvaškim vodstvom "ni poročal nič pozitivnega". Kljub temu so v vodstvu SLS vztrajali pri zastavljeni usmeritvi in so na seji SLS 30. marca 1941 sprejeli sklep, da odide posebno odposlanstvo znova v Zagreb, kjer naj še enkrat poskuša priti v stik s hrvaškimi politiki in jih nagovori za sodelovanje v primeru napada na Jugoslavijo, "če bi nastopile politične posledice, ki so bile predvidene".²⁸

²⁵ Ciril Žebot: *Neminljiva Slovenija : Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*. Ljubljana 1990, str. 203 (dalje: Žebot, *Neminljiva Slovenija*).

²⁶ Zelo namreč spominja na že navedeno Mikuževo interpretacijo in se mi zdi možno, da se je Žebot pri pisanju spominov oprl prav nanj.

²⁷ Taka predstavitev sklepa se razlikuje od tiste, ki jo je podal Ahčin, ko je zapisal, da naj bi ob zadnjem snidenju Kulovec (3. aprila 1941) dejal, da "stranka kot takšna" naj ne bi sodelovala z okupatorjem v primeru zasedbe. Ob tako razlago se je obregnil že France Škerl (*Nasprotniki*, str. 81-82) in na podlagi Kuharjevih izjav jeseni 1944 zagovarjal stališče, da je Ahčin naknadno dodal "stranka kot takšna". To istočasno pomeni, da je s takim posegom Ahčin v bistvu posredno priznaval, da so nekateri strankini ljudje vendarle kolaborirali z okupatorji. Tudi Kuharjevi spomini, ki so izšli leta 1998 potrjujejo upravičenost Škerlovega posega. Odveč je poudarjati, da ima ta distinkcija širše razsežnosti, kar pa seveda presega v naslovu zastavljeno tematiko.

²⁸ Alojzij Kuhar: *Beg iz Beograda aprila 1941*. Ljubljana-Washington D.C. 1998 (dalje: Kuhar, *Beg*), str. 12-13. Maček naj bi v razgovorih z Avsenekom sicer dejal, da bodo morali biti po vojski

Na omenjeni seji 30. marca 1941 je bil poleg Franca Gabrovška, ravnatelja Zadrúžne zveze, za odhod v tujino določen tudi Alojzij Kuhar, ki je kot zunanjepolitični komentator "Slovenca" veljal za najboljšega poznavalca mednarodne politike v vrstah SLS. Kuhar, ki je bil verjetno prav zaradi tega tudi določen za odhod, čeprav se osebno sicer ni imel za politika v ožjem smislu besede, je takoj po sklepu, že v tajnosti, odpotoval v Beograd, da se pripravi za odhod v tujino. Tako se mu je ponudila priložnost, da se je tudi osebno seznanil z razmerami v jugoslovanski prestolnici. Od tu je v sredo 2. aprila zvečer pisal Ahčinu daljše pismo. V njem mu je predočil, da se vojna hitro bliža in da se del vlade trudi, da bi ohranil mir, medtem ko njen "nevidni del" deluje tako, da bi stopili v vojno. Po njegovem pisanju se Hrvati še niso povsem odločili in tudi pri njih "vidno vodstvo" igra na jugoslovansko karto, medtem "nevidni del" računa z drugimi možnostmi in se nanje tudi pripravlja. Zato se morajo tudi Slovenci hitro pripraviti, nadaljuje Kuhar v pismu in pojasnjuje: "Naša zastopnika v vladi²⁹ in midva z g. Gabrovškom da bomo nosilci oficijelne politike Slovencev in da jo bomo branili do svoje smrti, medtem ko je treba na slovenski zemlji sami pripraviti tudi vse za "človeške rešitve", da ne bi slovenski narod preveč trpel, ker je tako maloštevilen,³⁰ predvsem da je treba iskati zveze z vidnim in nevidnim delom hrvatskega narodnega vodstva".³¹

V četrtek 3. aprila 1941, ko je bilo že povsem jasno, da je vojna neizogibna, je v spremstvu Franceta Gabrovška prišel v Slovenijo še voditelj SLS Kulovec. Ni sicer jasno, ali je tedaj že vedel za Mačkovo odločitev, da odide v Beograd, vendar so ob njegovi prisotnosti še enkrat potrdili sklepe s seje 30. marca 1941. Nato je Kulovec odpotoval nazaj v Beograd. Tu je začel uresničevati v Ljubljani dogovorjeno politiko. V dokumentu nemškega zunanjega ministrstva, ki ga je prvi objavil Ferdo Čulinović je bilo zapisano, da slovenska voditelja Kulovec in Krek menita, da je vojna neizbežna in z njo tudi propad Jugoslavije. Če se ne najde za Slovence noben poseben izhod, bodo morali Slovenci kot tudi Hrvati trpeti skupaj s Srbi. Ker pa je njima Slovenija bližja kot jugoslovanska država, skušata najti s pomočjo Nemčije drug izhod. Po njunem prepričanju sta bili na voljo dve možnosti, ali samostojna Slovenija ali skupna slovensko-hrvaška država. Skrbelo pa ju je, da ima Nemčija drugačne načrte, po katerih bo Slovenija razkosana.³² Vse to sta 5. aprila 1941 povedala slovaškemu diplomatu v Beogradu Ivanu Milecu in ga prosila za posredovanje pri nemških oblasteh. Za posredovanje slovaškega diplomata sta se odločila zato, ker sta se bala, da bi ju v Beogradu ubili, če bi stopila v neposreden stik z nemškim veleposlaništvom.³³

Hrvati in Slovenci nujno navezani drug na drugega (AS II. Cankar, f. 8), očitno pa ni želel pristati na tesnejše sodelovanje v tistem trenutku.

²⁹ Mišljena sta bila Kulovec in Krek.

³⁰ Tako stališče je že v mnogočem nakazovalo usmeritev delovanja SLS med okupacijo, čeprav je treba pri tem opozoriti, da so bile "bolj človeške rešitve", kljub vsemu zamejene s sklepom s seje SLS 30. marca 1941, ki je izrecno prepovedoval strankinim funkcionarjem sodelovanje z okupatorji.

³¹ Kuhar, Beg, str. 23.

³² Morda sta te vesti dobila od Mačka, ki je v razgovoru 1. aprila 1941 z nemškim odposlancem Walterjem Malletkejem, odločno odklonil možnost, da bi bila Slovenija razkosana, pač skladno s svojo težnjo po ohranitvi celovitosti jugoslovanske države (Ljubo Boban: Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, II. knjiga. Zagreb 1974 (dalje: Boban, Maček, II), str. 401.

³³ Ferdo Čulinović: Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd 1970, str. 137-138. Gre za dokument iz zbirke Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Die Kriegsjahre. 5. tom (prvi poltom - Februar-April 1941). Göttingen 1969, str. 383, dok. 273. Srečanje omenja tudi Alfredo Breccia: Jugoslavia 1939-1941 : Diplomazia della neutralità. Milano 1978, str. 678 (dalje: Breccia,

Kulovec in Krek sta tako s pobudo, ki je bila domišljena in v vodstvu SLS usklajena že nekaj dni pred tem, čakala prav do zadnjega trenutka. Razlog za njuno odlašanje je bilo očitno čakanje na to, kaj bo ukrenil Maček. Po njegovem obisku zjutraj istega dne (5. april 1941) na slovaškem poslaništvu v Beogradu se je hrvaški voditelj lahko dokončno prepričal o nemških namelih, kar ga je, po pričevanju slovaškega diplomata, tudi osebno zelo potrlo.³⁴ Tako sta se Kulovec in Krek, čeprav sta bila že nekaj dni pred tem seznanjena z gotovostjo napada na Jugoslavijo, šele po dokončnem polomu Mačkovih prizadevanj odločila za omenjeni samostojni korak pri slovaškem diplomatu. Čeprav voditelja SLS v Beogradu v predlogu slovaškemu diplomatu še vedno nista izključevala povezave s hrvaško stranjo, je njuna enostranska pobuda nakazovala, da poskus skupnega slovensko-hrvaškega nastopa v primeru razpada jugoslovanske države ne bo obrodil sadov.

Razmere, nastale po puču so vsekakor ponujale možnost za vzpostavitev tesnejšega sodelovanja med SLS in HSS ter poskus skupnega razreševanja krize, saj je bilo med njima kar nekaj skupnih izhodišč, začenši z obojestransko negativno oceno puča. Po nekaterih vesteh iz tistega časa lahko sklepamo, da je prišlo do določenega usklajevanja oz. vsaj izmenjave mnenj med Mačkom in Kulovcem. Tako naj bi, po sicer nepreverjenem poročilu nekega nemškega zaupnika, 31. marca 1941 imela v primeru nemškega napada na Jugoslavijo enako stališče tako Kulovec kot tudi Maček, in sicer, da se tedaj nameravata javno obrniti na nemško stran po zaščito in pozvati prebivalstvo k redu in miru. Takšno prvotno enotno stališče je v prvi vrsti izhajalo iz razočaranja nad nepričakovanim pučističnim delovanjem (srbskih) politikov ter iz tega izvirajočega prepričanja, da niti slovenska niti hrvaška stran nista odgovorni za nastalo zaostritev razmer. Toda po odločitvi za odhod v Beograd (3. april 1941) je Maček dal privržencem HSS navodila, naj se odzovejo mobilizaciji.³⁵ Skladno s tem je August Košutić, zet Stjepana Radića, 4. aprila v razgovoru z britanskim konzulom v Zagrebu Thomasom C. Rappom dejal, da voditelj HSS zagovarja popolno nevtralnost države, v primeru napada nanjo pa jo bodo branili.³⁶

Zaradi precej podobnih ocen negotovih razmer bi po sklepanjih v vodstvu SLS usklajeno delovanje Slovencev in Hrvatov lahko okrepilo njuna pogajalska izhodišča (tako proti pučistom kot proti zunanjim dejavnikom). Pri tem je treba opozoriti, da je bilo zaradi nejasnega položaja tedaj vsekakor večje zanimanje za sodelovanje na slovenski strani.³⁷ Temeljni razlog za poskus poglobitve sodelovanja s Hrvati po puču, ko je postala domneva o razpadu jugoslovanske države ob napadu nanjo zelo verjetna, je izviral predvsem iz prepričanja, da obstajajo v vodstvu HSS tudi nejugoslovanske inačice rešitve krize. Tako so se poskušali v SLS, "če bi nastopile politične posledice, ki so bile predvidene", z uskladitvijo delovanja s HSS, navezati na hrvaška prizadevanja za ustanovitev samostojne države in jih preoblikovati v skupno slovensko-hrvaško državo. To je

Jugoslavia 1939-1941). Pri nas ga na več mestih navaja Janko Pleterški, nazadnje v razpravi *Odpornost ali ne? V: Odpor 1941 : Zbornik s posveta ob 60. obletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Ljubljana 2001, str. 113.

³⁴ Boban, Maček, II, str. 404-405.

³⁵ Boban, Maček, II, str. 435.

³⁶ Boban, Maček, II, str. 396.

³⁷ V tem pogledu se bistveno razlikuje od poskusov sodelovanja leta 1991, ko je bilo ravno obratno, hrvaška stran je kazala večje zanimanje za sodelovanje.

bil vidik, ki je v poskusu naslonitve na Mačkovo HSS najbolj zanimal politike v SLS. Njihov namen je bil jasen, s hrvaško pomočjo se nekako izvleči iz nezavidljivega položaja, kar po drugi strani kaže, da sami takih možnosti očitno niso imeli. Vendar se njihova pričakovanja o pripravljenosti s strani HSS glede sodelovanja s SLS, v primeru razpada Jugoslavije, niso uresničila, predvsem zato, ker so napačno ocenili Mačkovo (ne)pripravljenost za sodelovanje pri vzpostavitvi hrvaške države v okviru "novega" reda.

Po puču, ki ga je presenetil, se je Maček namreč znašel v neprijetnem položaju, v katerem sprva ni vedel, kako naj se opredeli. Nanj so namreč pritiskali z nemške strani, pa tudi domači proustaško usmerjeni nacionalisti, da naj ne gre v Beograd in naj ne vstopi v Simovićevo vlado. Istočasno je prek zaupnikov potekalo tudi pozvedovanje o razmerah v Beogradu. V tem času so Mačku v Berlinu ponujali vzpostavitev samostojne hrvaške države. Po premisleku je Maček nemški predlog o vzpostavitvi samostojne hrvaške države zavrnil ter se je odločil 3. aprila 1941, da bo vstopil v Simovićevo vlado.³⁸

Maček se je namreč odločil, da bo tudi v spremenjenih razmerah po puču še naprej vztrajal pri prejšnji usmeritvi. To je pomenilo, da se je zavzemal za obstoj Jugoslavije kot tudi za ohranitev miru z Nemčijo. V skladu s tako opredelitvijo je npr. Maček v razgovoru 1. aprila 1941 z nemškim odposlancem Walterjem Malletkejem odločno odklanjal tudi možnost odcepitve Slovenije in hkrati tudi njeno razkosanje.³⁹ Zato se je nemška pozornost povsem preusmerila na ustaše, saj Maček s svojo usmeritvijo ni prišel več v poštev.⁴⁰

Tako je bila nekako razumljiva (ne)odzivnost hrvaškega političnega vodstva, ki ga je poosebljal Vladko Maček, na predloge SLS, kar se tiče sodelovanja v primeru razpada Jugoslavije.

III.

Celotna razčlemba dogodkov v času po puču kaže, da je bilo Natlačenovo delovanje po 6. aprilu 1941 v bistvu usklajeno in dogovorjeno že pred napadom in del širšega načrta vodstva SLS. To velja tako za ustanovitev Narodnega sveta (Kuloveva pobuda 3. aprila 1941 po zgledu na NS iz leta 1918), kot tudi za zavzemanje za bolj "človeške rešitve" v politiki SLS do okupatorja, predvsem pa za v naši razpravi ključno akcijo v primeru razpada jugoslovanske države, ki jo je začel dva dni po svojem obisku v Sloveniji Kulovec skupaj s Krekom. Iz teh pobud je razvidno, da je vodstvo SLS celo bolj računalo na povezave z Mačkovo HSS, za katero je predvidevalo, da ima v "rezervi" tudi nejugoslovanske rešitve, kot na samostojno slovensko državo.

Kljub temu da je pobuda SLS za tesnejše sodelovanje z Mačkovo HSS izvirala predvsem iz povsem določenih okoliščin, nastalih po puču, pa vendarle ne bi mogli reči, da je bila zamisel zgolj posledica trenutnega težkega položaja, v katerem se je znašlo vodstvo SLS in nasploh Slovenci, temveč je bila dejansko mišljena bolj dolgoročno. Čeprav naj bi tik pred smrtjo že tudi Korošec kazal določeno naklonjenost za tesnejše sodelovanje s HSS,⁴¹ pa je do tega prišlo šele po

³⁸ V tem se je razlikoval od vodstva SLS, ki je takoj po puču sklenilo, da bodo njeni predstavniki vstopili v Simovićevo vlado.

³⁹ Boban, Maček, II, str. 401.

⁴⁰ Boban, Maček, II, str. 386-435.

⁴¹ Boban, Maček, II, str. 422. Oktobra 1940 je bil Korošec v Zagrebu, kjer naj bi Mačku ponujal ustanovitev nove vladne koalicije, na čelu katere bi bil vodja HSS, vendar je ta predlog zavrnil.

njegovi smrti. Pobudnik te ideje je bil Fran Kulovec, ki je bil za razliko od svojega predhodnika na mestu voditelja SLS, Korošca,⁴² v dokaj pristnih odnosih z voditeljem HSS Mačkom. Poleg tega mu je slednji tudi bolj zaupal, saj si je Kulovec prizadeval za tesnejše sodelovanje s HSS že v času volitev leta 1935 in bil tudi v času Stojadinovičevega režima, ko sta bili stranki na različnih bregovih (SLS v vladi, HSS v opoziciji), ves čas v tesnem stiku s hrvaškimi voditelji.⁴³ Po podpisu sporazuma med Cvetkovićem in Mačkom naj bi sicer med njima prišlo do določene ohladitve, vzrok zanjo pa naj bi bila Mačkova domnevna opazka Kulovcu, da se bo moral sedaj dvajset let boriti, da bodo Slovenci dobili svojo banovino.⁴⁴ Tudi v beograjskih krogih je Kulovec veljal za zagovornika tesnega sodelovanja s Hrvati, kar je del srbske politike, med njimi je bil tudi Mihailo Konstatinović, močno skrbelo in so si zelo prizadevali, da se ne bi povezal z Mačkom. Zato so takoj po Koroščevi smrti ti krogi poskušali vplivati na to, da bi na mesto voditelja SLS prišel Miha Krek, ki poleg tega, da ni vidno kazal takšne naklonjenosti za sodelovanje s Hrvati, v očeh Konstatinovića in njegovih somišljenikov ni veljal za tako odločno osebo kot Kulovec, kar jim je očitno bolj ustrezalo.⁴⁵

Prizadevanja so bila, kot kaže, plod njegove širše presoje bodočega razvoja politike SLS v nacionalnem vprašanju. Vsaj v nekaterih vidikih se zdi, da je bila Kulovčeva usmeritev navdahnjena tudi s spominom na delovanju SLS v času habsburške monarhije, ko se je le-ta zavzemala za tesno slovensko-hrvaško sodelovanje.

Po Ahčinovem pripovedovanju, ki ga je zabeležil njegov občudovalec Ruda Jurčec, naj bi bil Kulovec potem ko je postal voditelj SLS nad hrvaško (ne)pripravljenostjo za sodelovanje zelo razočaran. Kulovec naj bi bil namreč prepričan, "da bo v Zagrebu našel kaj stikov in opore pri ljudeh, ki so izšli iz krogov Janeza Ev. Kreka. Toda med njimi se je vse podrlo in so že hiteli v prve vrste šovinizma".⁴⁶

Ahčinov (Jurčec) opis Kulovčevega razočaranja gre vendarle jemati z nekoliko zadržka in ga je treba vrednotiti tudi z vidika kasnejšega (povojnega) ocenjevanja razmer, ko "hrvaška" zgodba ni bila več aktualna.

Da je šlo pri Kulovčevih pogledih vendarle za bolj daljnosežno opredelitev priča tudi to, da kljub neuspehi uresničitvi pobude ob napadu na Jugoslavijo, ko je Kulovec tragično preminil, zamisel o skupni slovensko-hrvaški državi še ni zamrla. Tako je npr. Miha Krek še septembra 1941, ko mu ni bilo jasno, ali bo jugo-

⁴² Maček v svojih spominih (Memoari, Zagreb 1992, Šgre za prevod dela *In the Struggle for Freedom* izdanega v New Yorku leta 1957) sicer opisuje Korošca z določeno distanco, čeprav ne bi mogli reči, da sovražno, saj je razvidno, da je na nek način razumel njegova prizadevanja za doseg političnih ciljev Slovencev. Ta vidik Koroščeve dejavnosti je v Zborniku svobodne Slovenije 1961 podrobneje osvetlil Joško Krošelj v prispevku *Dr. Korošec in Hrvati*.

⁴³ Dušan Biber: *Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču*. V: *Življenje in delo dr. Antona Korošca*. Prispevki za novejšo zgodovino, 1989, št. 1, str. 137-138. Poročilo generalnega konzula v Zagrebu T. C. Rappa poslaniku Velike Britanije v Beogradu 30. 12. 1940 (dalje: Biber, O Korošču). Zelo podobno je poročal tudi nemški generalni konzul v Zagrebu Alfred Freundt 24. 12. 1940 (str. 139-140).

⁴⁴ Mihailo Konstatinović: *Politika sporazuma : Dnevničke beleške 1939-1941*. Londonske beleške 1944-1945. Novi Sad 1998, str. 252 (dalje: Konstatinović, *Politika sporazuma*).

⁴⁵ Prav tam. Značilna je Konstatinovičeva izjava: "Sa Krekom se može lakše". Favoriziranje Kreka v "določenih" beograjskih krogih opisuje tudi Ruda Jurčec: *Skozi luči in sence 1914-1958*, III. del (1935-1941). Buenos Aires 1969 (dalje: Jurčec, *Skozi luči in sence*), str. 306-307.

⁴⁶ Ruda Jurčec: *Dr. Ivana Ahčina spomini*. V: *Glas SKA*, št. 5, 15. 3. 1960, str. 3.

slovansko državo mogoče obnoviti, razmišljal tudi o nejugoslovanskih rešitvah in pri tem najprej predvideval možnost povezave s Hrvati, šele na zadnjem mestu pa je dopuščal tudi možnost ustanovitve samostojne slovenske države.⁴⁷ Šele junija 1942 je možnost skupne slovensko-hrvaške države, seveda le v primeru, da ne bi bilo več Jugoslavije, pri Kreku popustila z ugotovitvijo: "S Hrvati pa ne grem, ker je veliko možnosti, da bodo ob koncu tretirani kot izdajalski, osovinski, premagani narod in nočem, da v tem slučaju Slovence kakorkoli bremene."⁴⁸ Tudi kasneje so se sicer pojavljali predlogi o vzpostavitvi skupne slovensko-hrvaške države (npr. predlog o konfederaciji med NDH in Slovenijo pod okriljem nemškega rajha iz leta 1944⁴⁹), ki pa podobno kot omenjeni načrti, niso nikoli zares zaživele.⁵⁰

Toda Natlačen, če se vrnemo nazaj k dogajanju takoj po napadu na Jugoslavijo, na sodelovanje s hrvaško stranjo ni mogel računati, ker je bila ustanovljena NDH, ni pa vedel, da so odločitev o njeni ustanovitvi nemški politiki sprejeli takoj po puču (odprto je bilo le vprašanje njenega vodstva), hkrati pa so bile tudi zveze z Zagrebom prekinjene,⁵¹ tako da mu je po predhodnem dogovoru ostala le še možnost vzpostavitve samostojne slovenske države pod nemško zaščito.

Verjetno je Natlačena k omenjeni objavi, da NS prevzema oblast in k razmišljanju o slovenski državi še dodatno vzpodbudila vest, ki je ob pomanjkanju neposrednih zvez z Zagrebom (edini vir informacij je bil zagrebški radio) krožila po Ljubljani in jo je zabeležil časnik Slovenec (12. april 1941) v članku "Hrvati razglasili samostojno Hrvaško" in sicer, da je oklic NDH objavil dr. Vlatko Maček.⁵² Vodilni predvojni hrvaški politik je sicer res podal izjavo, v kateri je povedal, da je Slavko Kvaternik proglasil NDH in prevzel oblast, nato pa pozval Hrvate in člane HSS k lojalnemu sodelovanju. Kasneje je bila izjava sicer različno vrednotena (glede motivov zanjo in kakšno podporo je pomenila ustašem),⁵³ vsekakor pa nedvoumno Maček ni bil pobudnik ustanovitve NDH, kar so tedaj očitno domnevali v Ljubljani. Ta predvidevanja so bila povsem v skladu z že opisanimi pričakovanji celotnega vodstva SLS, ki je v času po puču na teh predpostavkah celo gradilo svojo strategijo delovanja v primeru razpada jugoslovanske države. V očeh NS so ocene hrvaške proglasitve neodvisnosti v opisanih okoliščinah vsekakor dajale

⁴⁷ AS II, Cankar, f.6, Krekovo pismo 8. 9. 1941 Francu Snoju.

⁴⁸ AS II, Cankar, f. 6. Krekova odločitev, da se ne namerava državno-pravno povezovati s Hrvati, pa seveda še ni pomenila, da bi zavračal tudi sodelovanje s hrvaškimi politiki v emigraciji.

⁴⁹ Boris Mlakar: O političnih programih slovenske kontrarevolucije. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1982, št. 1-2, str. 218-219; Bojan Godeša: Rožman in vprašanje državnega okvira med drugo svetovno vojno. V: Rožmanov simpozij v Rimu. Celje 2001 (dalje: Godeša, Rožman), str. 200.

⁵⁰ Celotna problematika slovensko-hrvaških odnosov med drugo svetovno vojno še čaka na monografsko obdelavo. Zdi se, da se je med zasedbo zanimanje za slovensko-hrvaško državo spremenilo v toliko, da so bili tej rešitvi tedaj bolj naklonjeni na hrvaški strani. Tako npr. je Francu Snoju ob neki priložnosti Juraj Krnjević dejal: "Jugoslavije ne bo več, Hrvatska pa bo ostala. Ali Slovenci kaj razmišljate, kaj bo v tem primeru s Slovenijo? Mi Hrvati vam nudimo beli list, napišite nanj svoje pogoje, mi jih že vnaprej sprejemamo, in ustanovimo hrvatsko-slovensko državo!" (Franc Snoj, Spomini člana emigrantske vlade (6. del). Delo, 23. 4. 1998). Medtem, ko možnosti sodelovanja v SLS, seveda na podlagi popolne enakopravnosti niso zavračali, je o skupni državi Avsenek, ki je bil zadolžen za stike z vodstvom HSS, menil, da bo "ideja o hrvatsko-slovenski državi povsod sprejeta kot slaba in zasilna rešitev balkanskega problema. Bilo bi že boljše, če bi se v tem slučaju postavilo načelo samostojne države, povezane z Balkansko unijo." (AS II., Cankar, f. 8).

⁵¹ Natlačen je sicer skušal po razglasitvi NDH dobiti vsaj telefonsko povezavo z Zagrebom, a mu to ni uspelo.

⁵² Na ta vidik opozarja tudi Žebot, Neminljiva Slovenija, str. 202-203.

⁵³ Boban, Maček, II, str. 410-415.

večjo težo, predvsem pa je bil poudarek njenega (sprva očitno pozitivnega) značaja povsem drugačen, kot se je kasneje izkazalo.⁵⁴

Pri tem je treba pripomniti, da tu v bistvu ni šlo za protijugoslovansko politiko, kot je to bil primer z vzpostavitvijo NDH, saj sta tako Kulovec kot Natlačen sprožila akcijo šele, ko je postalo jasno, da bo Jugoslavija kot državna tvorba razpadla. Pri tem pa mu ni bil zgled Pavelić, temveč v bistvu Maček. Natlačen je začel akcijo šele po ustanovitvi NDH, ki jo je razumel kot dejanski razpad Jugoslavije, čeprav je jugoslovanska vojska formalno kapitulirala šele 18. aprila 1941. To kaže, da je bilo tedanje Natlačenovo vodilo predvsem pragmatično prilagajanje stvarnemu razvoju dogodkov, medtem ko je formalno-pravne vidike puščal ob strani.

Torej je šlo za pobudo, ki naj bi se uresničila šele ob razpadu Jugoslavije, kar je v pogovoru z generalom Pandurovičem Natlačen tudi posebej poudaril, ko je dejal, da Slovenija ne želi odcepitve od Jugoslavije, toda po drugi strani trenutno ni možnosti, da deluje kot njen sestavni del.

IV.

Če se sedaj vrnemo k na začetku navedenim trditvam Škerla, se postavlja vprašanje, zakaj naj bi ravno Slovaška služila kot vzor slovenskim katoliškim politikom pri razmišljanju o ustanovitvi slovenske države pod nemško zaščito in ali je bila Slovaška zares "priljubljeni sen slovenskega klerofašizma", kot je trdil Saje.⁵⁵

O Koroščevem domnevnem prizadevanju za avtonomno Slovenijo pod nemškim protektoratom po zgledu na Slovaško zasledimo vesti šele v času zasedbe v poročilu neznanega liberalno in hkrati izrazito protikatoliško usmerjene slovenske intelektualke, ki je med vojno zapustila Slovenijo.⁵⁶ V pismu je zapisala: "Ko so klerikalni voditelji videli kaj je napravila Slovaška po odcepitvi od Čehoslovaške, so začeli tudi oni delovati v tej smeri. G. minister Korošec je obiskal g. Tiso na Slovaškem, z namenom, da se prepriča kako se počutijo njegovi tovariši - katoliški duhovniki - pod Hitlerjem. Rezultat tega je bil, da je tudi on želel slediti Tisi, odcepiti Slovenijo - Avtonomna Slovenija - pod protektoratom Nemčije ali Italije."⁵⁷ Poročilo je prišlo v emigraciji v roke številnim ljudem,⁵⁸ med drugim tudi Rudolfu Bičaniću. Predvojni hrvaški gospodarstvenik in politik, ki se je med zasedbo opredelil za partizansko stran in se je po vojni vrnil v domovino, je na podlagi omenjenega pisma obtožbe javno razgrnil na procesu proti Rupniku in ostalim ter jih še podkrepil: "Leta 1940, avgusta ali septembra, je potoval dr. Korošec, tedanji minister prosvete na Slovaško. Po povratku s Slovaške je nemški tisk prenehal napadati dr. Korošca. Poleg tega je kot prosvetni minister začel uvajati rasistične zakone v šolah in nemški ter italijanski jezik se je začel predavati v srednjih šolah v znatno večjem obsegu kot prej. Zato je začel dr. Korošec po povratku iz Slovaške izvajati pronemško politiko v Jugoslaviji. V beograjskih političnih krogih se je tedaj govorilo, da je dr. Korošec s posredovanjem slovaškega ministra Tise sklenil z Nemci nek sporazum na Dunaju, po

⁵⁴ Odsev takšnega razmišljanja o ustanovitvi zasledimo tudi pri ljubljanskem škofu Gregoriju Rožmanu in to še celo po tem, ko je bilo jasno, da je vodstvo NDH prevzel ustaš Ante Pavelić in ne Maček (glej Bojan Godeša, Rožman, str. 197-198).

⁵⁵ Saje², str. 37.

⁵⁶ Njena identiteta mi ni znana. Iz pisma je razvidno, da je bila pred vojno učiteljica v Mariboru ali okolici. Morda je bila celo izgnana v Srbijo, saj je njeno pismo prišlo do begunske vlade preko Carigrada.

⁵⁷ AS II, Cankar, f. 7.

⁵⁸ Z njim je bil seznanjen tudi Miha Krek, ki pa tem podatkom tedaj ni pripisoval večjega pomena.

katerem bi Slovenija postala nemški protektorat po slovaškem vzoru.⁵⁹ Na podlagi Bičaničevega pričevanja na procesu, ki je bil objavljen tudi v knjižni obliki,⁶⁰ se je "slovaška" zgodba prenesla tudi v povojno strokovno literaturo.

Koroščevega obiska na Slovaškem se ob pomanjkanju verodostojnih virov drži pridih skrivnostnosti ter je še danes v veliki meri zavit v meglo, kar daje možnosti za najrazličnejše razlage te pobude. O bratislavskem srečanju, ki je bil s slovaške strani na najvišji ravni, slovenska katoliška dnevnik Slovenec in Slovenski dom sploh nista poročala. Zabeležila sta le Koroščev odhod na vroclavski velesejem.⁶¹

Tako lahko za podatek, da je Korošec obiskal Slovaško in se srečal s Tiso, izvemo le iz liberalnega dnevnika Jutro, ki je 28. maja 1940 priobčilo kratko vest o njunem srečanju brez komentarja.⁶² Dejstvo je, da sta se Korošec in srbski politik, tudi bivši minister, Vojislav Đorđević⁶³ kot zastopnika Glavne združne zveze Jugoslavije udeležila 22. maja 1940 odprtja poljedelskega velesejma v Wrocławu (tedaj so pisali Vratislava), ki je bil tedaj že pod nemško zasedbo. Ko sta se vračala v domovino, sta se ustavila v Bratislavi, kjer jima je slovaški predsednik Jozef Tiso 27. maja 1940 priredil slavnostno večerjo na kateri sta bila prisotna tudi predsednik slovaške vlade Adalbert (Bela) Tuka⁶⁴ in zunanji minister Ferdinand Durčanski.

Edini dosegljivi vir,⁶⁵ ki posredno omenja tudi vsebino Koroščevega obiska na Slovaškem, je neko poročilo iz Londona. V njem se govori o poskusih Tisove slovaške vlade, da naveže stike z begunsko češkoslovaško vlado v Londonu. Pri tem naj bi posredoval tudi Korošec, ki je po obisku na Slovaškem vzpostavil stik z begunsko češkoslovaško vlado v Londonu in jo obvestil, da je Tiso spoznal svojo napako glede sodelovanja z Nemci in, da je "grozno, kar počno Nemci s Slovaško".⁶⁶

⁵⁹ Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1946, str. 148-149.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ O odhodu 21. maja 1940 iz Beograda je Slovenec (22. 5. 1940) objavil članek "Dr. Korošec in Voja Đorđević odpotovala na velesejem v Vratislavo". Slovenec je naslednji dan 23. 5. 1940 prinesel le vest o odprtju velesejma v članku "Gesla vratislavskega velesejma (Bitka za prehrano v vojni)", brez omembe Koroščeve prisotnosti in nato 31. 5. 1940 kratko vestičko, ki jo je povzel po beograjski Politiki "Dr. Korošec se je vrnil v Belgrad". Še bolj skop je bil drugi katoliški dnevnik Slovenski dom, ki je njegovo potovanje 22. 5. 1940 le najavil v članku "Obisk dr. Korošča v Nemčiji". Edini članek, ki v tem času kaže zanimanje za slovaške razmere, je izšel v Slovenskem domu 31. 5. 1940 pod naslovom "Slovaško stvar morejo podpirati le Slovaki!" in govori o slovaško-madžarskih odnosih.

⁶² Jutro, 28. 5. 1940; Dr. Korošec pri dr. Tisu.

⁶³ Kakšna je bila njegova vloga pri tem obisku, ne vemo, je pa imel Đorđević, ki je sicer pripadal Zemljoradniški stranki, tudi še kasneje v Beogradu vseskozi tesne stike s slovaškimi diplomatskimi predstavniki.

⁶⁴ Prav Tuka naj bi bil najpomembnejša osebnost separatističnega gibanja. Še leta 1920 se naj bi izjavljal za Madžara, toda kmalu si je pridobil zaupanje Hlinke, ki ga je postavil za urednika lista ljudske stranke in je prvi prišel na dan z zahtevo po slovaški samostojnosti. Zaradi tega je bil leta 1928 obsojen na 15 let ječe pod obtožbo "veleizdaje, vohunstva in sporazumevanja s tujo državo". Leta 1938 je bil pomiloščen in postal ideolog "popolne neodvisnosti". (Peter Buk: Tragedija Češkoslovaške. Ljubljana 1939 (dalje: Buk, Tragedija Češkoslovaške), str. 102).

⁶⁵ Tudi v bratislavskih arhivih naj ne bi bilo podatkov o tem vprašanju, saj naj bi po vojni vse gradivo odpeljali v Prago. Te podatke mi je posredoval Tone Kregar, za kar se mu zahvaljujem. Gradivo bratislavskega arhiva zunanjega ministrstva Slovaške republike (Arhiv Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky) je bilo dostopno tudi hrvaškemu zgodovinarju Ljubu Bobanu že v sedemdesetih letih, vendar iz njegove monografije o Mačku, kjer slovaško gradivo sicer pogosto navaja, ni razvidno, da bi mu bilo kaj znanega o tem srečanju.

⁶⁶ AS II, Cankar, f. 8. O tem, da bi lahko bilo omenjeno poročilo dokaj verodostojno, govori tudi podatek, da je Tisa pripadal zmernemu krilu slovaške ljudske stranke in bil dolgo tudi v češkoslovaški vladi. To je bil tudi glavni razlog, da ga je osrednja vlada v Pragi, prepričana v njegovo lojalnost,

Pri tem je nekoliko nenavadno, da leta 1946 na procesu v Pragi Tiso ni v zvezi s srečanjem s Korošcem maja 1940 povedal ničesar, čeprav bi glede na omenjene trditve to lahko bila zanj olajševalna okoliščina. Morda pa povojnih čehoslovaških zasliševalcev to vprašanje niti ni pretirano zanimalo.

Če podatki v omenjenem viru držijo, je očitno kočljivost pogovorov

Korošču narekovala skrivnostnost, pa tudi sicer je bil znan po tem, da je bil v "visoki" (zlasti še mednarodni) politiki precej nezaupljiv tudi do svojih bližjih strankarskih političnih sodelavcev.⁶⁷ Verjetno je prav zaradi kombinacije naštetih dejavnikov postalo Koroščevo srečanje s Tiso v katoliškem taboru ne bi sicer mogli reči povsem prepovedana, vsekakor pa precej nezaželena tema. Tako tudi z zakulisnimi dogodki vedno dobro seznanjeni Ruda Jurčec v svojih spominih Skozi luči in sence Koroščevega srečanja s Tiso sploh ne omenja, kaj šele, da bi poročal o čem sta se pogovarjala.

Z vsebino bratislavskih pogovorov naj bi bil podrobneje seznanjen profesor teologije Franc Ksaver Lukman, ki je veljal za iskrenega Koroščevega prijatelja, sicer pa ni bil politik. Korošec se je nanj obračal predvsem v teoloških vprašanjih, kjer je bil sam bolj šibek. Vendar naj bi šla ta, kot tudi še mnoge druge skrivnosti, ki mu jih je Korošec zaupal, z Lukmanom v grob.⁶⁸

Zaenkrat sicer ne vemo, kdo je bil pobudnik pogovorov, Korošec ali Tiso, je pa odločitev za njuno srečanje gotovo olajševalo dejstvo, da sta bila znanca še iz jeseni 1914, ko je bil bodoči slovaški predsednik kot vojni kurat premeščen v Maribor. Tu se je Tiso seznanil z mnogimi slovenskimi duhovniki in bil tako navdušen nad političnim, gospodarskim in duševnim delom slovenske duhovščine, da je hotel slovenski zgled prenesti tudi na Slovaško.⁶⁹

Ob tem je treba opozoriti, da je postajala Slovaška, ki je imela v Beogradu tudi svojega odpravnika poslov, v jugoslovanski politiki s približevanjem silam osi po padcu Francije vse bolj pomemben dejavnik. Po eni strani je igrala slovaška stran marsikdaj vlogo posrednika med jugoslovanskimi politikami in nemško zunanjo politiko, kjer je poskušala zblíževati njuna stališča, po drugi strani pa ne gre prezreti, da so vzdrževali tudi stike z ustaši.⁷⁰ Hkrati so tudi opozarjali Mačka, da kljub sporazumu o ustanovitvi hrvaške banovine obstaja nevarnost ponovne srbske nadvlade v Jugoslaviji po koncu vojne,⁷¹ kar je posredno pomenilo nagovarjanje k drugačnim (nejugoslovanskim) rešitvam hrvaškega vprašanja. Slovaška povezanost z jugoslovansko problematiko je bila tako večplastna, če pa držijo navedbe o

določila za predsednika slovaške pokrajinske vlade ustanovljene 8. oktobra 1938. Sicer pa naj bi bil Tiso znan kot prilagodljiv in naj bi prav zaradi svojega oportunističnega postal "poslušno orodje" separatističnega gibanja (Buk, Tragedija Češkoslovaške, str.101).

⁶⁷ Morda je bil Korošček avtokratski način vodenja politike, ki ni dopuščal soodločanja, tudi razlog, da so bili njegovi politični somišljeniki, zlasti tisti, ki so bili "daleč" od velike politike, t. j. v Ljubljani, po Zakrajškovem pričevanju, za razliko od Korošča, ki je bil zelo zaskrbljen zaradi tedanjega razvoja mednarodnih dogodkov, precej bolj brezskrbni. Tako naj bi se v Ljubljani celo posmehovali Koroščekovi črnogledosti in jo odklanjali z izjavami, kot je bila npr. "Gospod je že star!" (Bojan Godeša: Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1999, št. 2, (dalje: Godeša, Zakrajšek) str. 117. Gre za zelo zanimiv vidik, ki ga je treba pri preučevanju delovanja SLS v času pred napadom vsekakor upoštevati.

⁶⁸ Sij slovenske svobode, št. 16, 15. 12. 1969; Koroščekova zadnja božja pot.

⁶⁹ Tone Kregar: Slovaško literarno časopisje o Slovencih med 1918-1938. Diplomatska naloga, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1997, str. 21.

⁷⁰ Boban, Maček, II, str. 421.

⁷¹ Boban, Maček, II, str. 383-384.

vsebinski Koroščevih razgovorov s Tiso, pa lahko ugotovimo, da je bila tudi zelo protislovna.

Zato ostaja ob tako skromnem številu podatkov precej vprašanj v zvezi z njunim srečanjem še odprtih. Edini avtorju dosegljivi dokument, ki govori o vsebini njunih razgovorov, ne potrjuje omenjenih domnev. Že iz naštetih skopih vesti lahko razberemo, da je Bičanić tudi napačno datiral Koroščev obisk na Slovaškem, do katerega je prišlo konec maja 1940 in ne šele avgusta ali septembra 1940. Pri tem je pomembno, da v času obiska Korošec še ni bil prosvetni minister, kar je postal šele 29. junija 1940. Tako gre za časovno neskladje, saj Koroščevega obiska na Slovaškem ne moremo neposredno povezovati z njegovo ministrsko dejavnostjo, katere značilnost je bila Nemčiji naklonjena dejavnost, za katero pa se je tedaj opredelil zaradi mednarodnih okoliščin, nastalih po padcu Francije. Tako se je Korošec septembra 1940, ko je dejansko skušal priti v nesporeden stik z Berlinom, opravičeval, da ob obisku Wroclava (tedaj del nemškega rajha!) zaradi pomanjkanja časa ni mogel priti tudi v nemško prestolnico.⁷² Bolj verjetno pa je, da maja 1940 Korošec še ni razmišljal o tesni naslonitvi na Nemčijo in je bil to glavni razlog, da ni skušal iskati stikov z nemškimi politikami.

V.

Poleg skrivnostnega obiska na Slovaškem, o katerem pa dostopni podatki ne potrjujejo Bičanićevih domnev, naj bi bila namreč prav Koroščeva germanofilska politika kot prosvetnega ministra glavni dokaz, da se je zavzemal za avtonomno Slovenijo pod nemško zaščito po zgledu na Slovaško.

Čeprav so bile tudi v času Koroščevega obiska na Slovaškem razmere že precej zaostrene in nejasne,⁷³ pa je šele padec Francije pomenil pravo prelomnico z izkristaliziranjem razmer. Nastalo je novo razmerje v mednarodnih odnosih, z vsaj začasno popolno prevlado sil osi na evropski celinei.

Da je Korošec dejansko v tistem v času, ko je bil prosvetni minister vodil silam osi naklonjeno politiko, je nesporno dejstvo, ki ga dokazujejo nekateri njegovi ukrepi (npr. antisemitska zakonodaja na univerzah, prepoved delovanja prostozidarskih lož,⁷⁴ ukrepi proti komunistom itd.). Korošec je bil celo med pobudniki za sestavo germanofilske vlade, ki bi zaščitila državo pred nemško nevarnostjo. Tako pobudo je Korošec sprožil takoj po kapitulaciji Francije junija 1940, ko naj bi Maček v pogovoru z njim dobil vtis, da je voditelj SLS povsem na tleh zaradi strahu pred Nemci.⁷⁵ Ta strah seveda ni bil neutemeljen, kar se najbolj jasno pokazalo po zasedbi, pa tudi že prej je imel Korošec na voljo najrazličnejše vesti o nemških načrtih v tem prostoru.⁷⁶ Preplašen pa ni bil le Korošec, temveč naj bi bilo to

⁷² Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 226-227.

⁷³ Z vojaškim napadom nacistične Nemčije na Norveško in nato še na Belgijo in Nizozemsko ter Francijo spomladi 1940 je bilo končano več kot polletno zatišje po napadu na Poljsko. Tako je vojna dejansko širši vseevropski pomen dobila šele tedaj.

⁷⁴ Kako je bila kljub vsej Koroščevi načelni odločnosti ta politika v izvajanju lahko precej manj ostra, govori npr. podatek, kako je bila prepoved prostozidarskih lož (ne) oz. (samo)izvršena v Sloveniji (Peter Vodopivec: *Prostozidarska loža Valentin Vodnik v Ljubljani (1940)*. V: *Kronika*, 1992, št. 2, str. 44-50).

⁷⁵ Konstatinović, *Politika sporazuma*, str. 140.

⁷⁶ Tako je manj znano, da je Korošec leta 1938 (bil je notranji minister), da se prepriča o nemških namelih glede naših krajev, kjer je ugotavljal "skrivnostne" pojave med nemško manjšino, poslal Alojzija Kuharja, da se v Nemčiji prepriča o resničnosti sumničenj. Kuhar je s ponarejenim potnim listom na ime Jochan Pichler, predstavljal se je kot jugoslovanski državljani nemške narodnosti, odšel v različne nemške ustanove, ki so se ukvarjale s temi vprašanji (Inštitut za Nemce v tujini v Stuttgartu, v

značilno tudi za celotno srbsko politično prizorišče, seveda z izjemo Ljotičevcev.⁷⁷ Nekaj dni zatem je postal zaradi zunanje-političnih razmer zaskrbljen tudi Maček.⁷⁸ Tako, da takšen Korošček odziv tedaj ne le da ni pomenil nikakršne izjeme, temveč je celo predstavljal povsem običajen odmev na tedanji mednarodni položaj. V tistem času, ko so osne sile obvladovale evropsko celino, se je namreč zdelo, da je meščanska parlamentarna demokracija v zatonu in je bilo poudarjanje nacistično-fašistične korporativne ureditve prava moda v celotni jugovzhodni Evropi.

Toda po drugi strani je manj znano dejstvo, da se je tedaj Korošček odločil, da pošlje Alojzija Kuharja skupaj s Kazimirjem Zakrajškom, ki je bil ameriški državljani, v ZDA, kjer naj bi vodila propagando za Slovenijo. Vendar jima tedaj ni uspelo odpotovati, ker je medtem v vojno vstopila Italija, prek katere sta nameravala potovati.⁷⁹ Čeprav neuspešen, nam ta poskus po padcu Francije že nakazuje oblikovanje politike SLS, ki jo je potem izvajala ob in po okupaciji.

Na podlagi teh ugotovitev je jasno, da se je po padcu Francije celotna jugoslovanska vlada zavedala nujnosti približevanja Nemčiji in iz tega vidika Koroščkova politika kot taka sprva ni bila sporna in je zanjo užival tudi podporo predsednika vlade Dragiše Cvetkovića.⁸⁰

Korošček je kmalu po vstopu v vlado kot prosvetni minister začel pripravljati ukrepe proti Židom in prostopozidarjem ter je svoj obstoj v vladi pogojeval z njeno popolno podporo pri teh ukrepih.⁸¹ Posledice Koroščkove odločenosti, da bo izpeljal omenjene ukrepe, so se pokazale v dveh smereh.

Če je bilo nemško stališče ob vesti o vstopu Koroščka v vlado zadržano in so bili z njim nezadovoljni, se je do srede septembra 1940 že spremenilo prav zaradi Koroščevih omenjenih ukrepov. Po novem so ocenjevali, da se je kljub vsem dotedanjim pripombam na njegov račun, izkazalo, da se bo zaradi tega, ker vodi boj proti Židom in prostopozidarjem iz prepričanja, lahko prilagodil politiki Osi. Po drugi strani je Korošček po nemški vesteh videl edino možnost za zaščito slovenske domovine v tesnejši naslonitvi na Os in zlasti na Nemčijo. Nemški veleposlanik v Beogradu Viktor von Heeren je zato ocenjeval, da bi morda lahko novo vlado, če bi iz te izstopil, celo sestavil Korošček.⁸² Kljub temu so nemški diplomati še vedno ocenjevali, kot je zapisal Ulrich von Hassel, da "Korošček, sedaj javno zastopa nemško usmeritev, toda v sebi je še gotovo nemški sovražnik, posebej zaradi tega, ker se boji nemških zahtev po slovenskem ozemlju".⁸³

Po drugi strani se je v vladi že kmalu izkazalo, da Korošček ne uživa podpore vseh njenih članov za svoje delovanje oz. celo nasprotno, da del vlade odločno

Münchnu v arhiv univerze, ki se je ukvarjala s preučevanjem Južnih Slovanov). V teh ustanovah je po lastni izjavi "videl mnogo stvari, ki so mi odprle oči in mi pojasnile mnoge stvari, katere so se trenutno dogajale v Sloveniji" (Alozij Kuhar: Avtobiografija. V: Pogledi, št. 46-47, maj 2001, str. 3). Kuharjev obisk v Nemčiji omenja tudi Biber (Nacizem in Nemci, str. 414, op. 12). Prav zaradi nemškega pritiska, ki je izviral iz nezadovoljstva do Koroščkove politike do nemške manjšine, je moral nekaj kasneje odstopiti s položaja notranjega ministra.

⁷⁷ Breccia, Jugoslavija 1939-1941, str. 294-295.

⁷⁸ Konstatinović, Politika sporazuma, str. 154.

⁷⁹ Godeša, Zakrajšek, str. 105.

⁸⁰ Živko Avramovski: Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: 1939-1941. Beograd 1996, (dalje: Avramovski, Britanci) dok. št. 199, str. 504; poročilo poslanika v Beogradu Ronalda J. Campbella 30. 7. 1940.

⁸¹ Biber, Nacizem in Nemci, str. 225.

⁸² Prav tam, str. 225-226.

⁸³ Boban, Maček, II, str. 367.

nasprotuje njegovim ukrepom. Razkol v vladi se je le še stopnjeval, tako da je sredi oktobra 1940 tudi princ Pavle z določeno nezaupljivostjo in nelagodnostjo govoril o Korošču in njegovi dejavnosti.⁸⁴ Zaradi nesoglasja s Koroščem pa ga predsednik vlade Cvetković ni hotel (morda tudi ni upal) odstraniti iz vlade z utemeljitvijo, da naj pride do takega spoznanja sam princ Pavle.⁸⁵ Tako Korošec kljub povečevanju neskladja v vladi zaradi svoje politike kot prosvetni minister ni bil nikoli zamenjan, njegovo dejavnost je prekinila šele smrt 14. decembra 1940. Vsekakor je bila pri tem odločilna beseda kneza Pavla, ki je Korošca pripeljal nazaj v "visoko" politiko kot svojega zaupnika.⁸⁶

Pobudnik nasprotovanja Koroščevi politiki in njen glavni spodbujevalec v vladi je bil univerzitetni profesor Mihailo Konstatinović (najprej je bil minister brez portfelja, nato pravosodni minister), prostozidar in arhitekt sporazuma Cvetković-Maček.⁸⁷ Tako je med njima v začetku septembra 1940, ko naj bi Korošec po Konstatinovićevem mnenju s projektom uredbe proti Židom postavil vlado pred izvršeno dejstvo, prišlo do odkritega spora. Iz Konstatinovićevih dnevnih zabeležk pa lahko razberemo, da so bili omenjeni Koroščevi ukrepi sami za sebe bolj povod kot vzrok za spor ter da je šlo pri tem dejansko za precej globlje, pa tudi večplastne razloge. Konstatinović je namreč ocenil, da se Korošec s svojim delovanjem ne le poskuša prikupiti Nemcem, kar je bilo bolj ali manj nesporno, predvsem pa to, da poskuša izpodkopati sporazum med Cvetkovićem in Mačkom ter razdeliti Srbe in jih usmeriti proti vladi. Konstatinović je bistvo spora torej videl predvsem v notranjepolitičnih razlogih in šele nato v zunanjepolitični usmeritvi, kjer je bila vlada prisiljena voditi politiko prijateljskih odnosov z Nemčijo ne glede na Koroščevo stališče. Razlike v vladi so se namreč na tem področju izražale predvsem v tem, da se je en del zavzemal za bolj navidezno približevanje, medtem ko so drugi menili, da je v tem trenutku primernejša dejanska tesnejša naslonitev na Nemčijo.

Po drugi strani je Konstatinović vseskozi opozarjal na Koroščevo pronemško delovanje, a ga sploh ni motilo, da se je v tem času tudi Maček zavzemal za tesnejše odnose z Nemčijo⁸⁸ in kot je razvidno iz njegovih beležk, tudi ni nasprotoval temu, da je Nemčija dobila koncesijo za izrabo rudnika bakra v Boru, kar je bilo iz strateškega vidika vsekakor zelo pomembno.

Po drugi strani pa seveda ne gre prezreti, da je Korošec s svojo pronemško politiko dejansko videl priložnost za svoj ponoven vzpon na notranjepolitičnem prizorišču, na kar tudi opozarja Grdina,⁸⁹ vendar je bila Koroščeva prvotna odločitev za tako usmeritev vendarle pogojena predvsem z zunanjepolitičnim razvojem dogodkov.

Iz takega zornega kota je ocenil, da hoče Korošec boj z njim, ki pa se mu Kon-

⁸⁴ Avramovski, Britanci, dok. št. 218, str. 535; poročilo prvega sekretarja britanskega veleposlaništva v Beogradu A. R. Dewa 22. 10. 1940.

⁸⁵ Konstatinović, Politika sporazuma, str. 210.

⁸⁶ Do kolikšne mere se je s Koroščevo odločno pronemško politiko knez Pavle strinjal je težko reči, je pa v Konstatinovićevih zabeležkah zaznati kar nekaj kneževih opazk na račun Korošca. Toda po drugi strani je knez Korošca vse do smrti še vedno štel v svoj najzaupnejši krog, s katerim se je posvetoval o ključnih odločitvah.

⁸⁷ O njegovem dnevniku je objavil Igor Grdina (Zgodovinski časopis, 1999, št. 2, str. 286-290) zapis, ki pa daleč presega rubriko (ocene in poročila), kjer je bil objavljen (dalje: Grdina, ZČ 1999/2).

⁸⁸ Boban, Maček, II, str. 358-359.

⁸⁹ Grdina, ZČ 1999/2, str. 288.

statinović ne namerava izgniti.⁹⁰ Za Konstatinovića in del srbskih politikov je bilo že imenovanje Korošca za prosvetnega ministra veliko presenečenje.⁹¹ To je namreč pomenilo, da se ponovno vrača v aktivno politiko. Do tedaj je bil Korošec namreč predsednik senata, kar je bil v bistvu časten položaj za pretekle zasluge, brez možnosti vpliva na pomembnejše politične odločitve, skoraj bi lahko dejali, da je bil s tem imenovanjem politično upokojen, vsaj kar se tiče beograjske politike. Tako se je s Koroščevo vrnitvijo v aktivno politiko na političnem prizorišču znova pojavila močna osebnost. Pojav takega politika v razmerah srbsko-hrvaškega sporazuma, ko je bila prisotnost Slovencev pri odločanju bolj ali manj odvečna oz. omejena, je seveda pomenil s Konstatinovićevega vidika moteč in hkrati tudi nepredvidljiv dejavnik. To pa še toliko bolj, ker je bilo jasno, da Koroščev vpliv ne izvira le iz konkretne trenutne vloge in položaja Slovenije,⁹² temveč predvsem iz dolgoletnih izkušenj in ugleda, ne gre pozabiti, da je bil dejansko še edini od "ustanoviteljev" Jugoslavije v aktivni politiki. Poleg tega je Korošec veljal za politika, ki ga je knez Pavle zelo cenil in ga je zato tudi predlagal za vstop v vlado in mu s tem tudi omogočil, da se je vrnil v aktivno politiko.

Zato je že pred javnim sporom, čeprav se je Korošec do Konstatinovića vedel spravljivo, sumil, da ga Krek in Korošec napadata, ker je domneval, da menita, "da je prišel čas za ponoven klerikalni vpliv".⁹³ Nekaj dni kasneje pa je imel občutek, da ga Krek in njegovi rušijo, vendar je ocenil, da so za to še preslabi.⁹⁴

Po njenem javnem sporu je Konstatinović le še zaostroval odnose ter si skušal zagotoviti čim širšo podporo. Najprej je prepričeval Mačka, naj se s Cvetkovićem odloči proti Korošču, nato je odšel še do kneza Pavla, kjer je zahteval, da Korošca odstavi. Knez Pavle se s tem ni strinjal, ker bi s tem spravili v slabo voljo Nemce, ki ga hočejo.⁹⁵ V začetku oktobra 1940 je prišlo v vladi namreč do krize (ponovno) zaradi protizidovskih zakonov, tako da je Korošec s svojimi somišljeniki celo napovedal izstop iz vlade, če ne bodo sprejeti. Dejansko je imel Korošec tedaj nekaj razgovorov za sestavo nove vlade (z Ljotićevci, z ustaši, pa tudi z Mačkom), ki naj bi bila bolj dosledno proosno usmerjena.⁹⁶ Ta Koroščev poskus gre razumeti bolj kot sredstvo pritiska na ostale člane vlade, kot pa da je dejansko računal na možnost ustanovitve vlade v taki obliki.⁹⁷ Zaradi njegove grožnje so bili zakoni nato tudi sprejeti, vendar naj bi se izvajali liberalno, tako da je šlo dejansko za kompromis. Nasploh bi lahko rekli, da je bila tedaj vlada soočena s pat položajem. Čeprav sta najbolj izpostavljena v sporu, Konstatinović in Korošec, oba grozila z lastnimi odstopi in zahtevala, da se vlada odreče nasprotniku, pa je bilo dejansko to zelo težko izvedljivo. Odstranitev Korošca bi pomenila nemško zamero, posebej še, ker njihov glavni adut Stojadinović zaradi odločnega Mačkovega nasprotovanja ni imel mož-

⁹⁰ Konstatinović, *Politika sporazuma*, str. 176-178.

⁹¹ Boban, Maček, II, str. 348.

⁹² Vse od anšlusa in nato sporazuma Cvetković-Maček ter zlasti od začetka 2. svetovne vojne se je tako v jugoslovanskih kot mednarodnih razmerah položaj Slovenije slabšal in s tem tudi vpliv vodilne stranke SLS vse bolj manjšal.

⁹³ Konstatinović, *Politika sporazuma*, str. 163.

⁹⁴ Prav tam, str. 164.

⁹⁵ Prav tam, str. 191.

⁹⁶ Boban, Maček, II, str. 422.

⁹⁷ Tako je Korošec novembra 1940 dolgoletnemu prijatelju, ki je tudi živel v Beogradu, lazaristu Tumpeju, na vprašanje, če bo uspel s svojo politiko, odgovoril: "Ne bom, podlegel bom, ker sem čisto sam in nimam nobenega prijatelja." (Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 286).

nosti za sestavo vlade. Po drugi strani pa tudi Korošec ni mogel prodreti s svojimi predlogi za rekonstrukcijo vlade, ker sta bila proti tako Cvetković kot tudi Maček.

Konstatinović je bil, ko je zvedel, da se je Korošec sestal tudi z ljoticčevci⁹⁸ in ustaši, tako ogorčen, da ga je razglasil za izdajalca, ki ga je treba čimprej likvidirati.⁹⁹ Hkrati je Korošču očital, da misli, da je to "država na odpoved" in da se je sedaj odločil, da bo deloval proti tej državi, to je Jugoslaviji.¹⁰⁰ Tudi po Koroščevi smrti je bil Konstatinović prepričan, da je bil zgolj konjunktorni, ne pa pravi Jugoslovan.¹⁰¹

VI.

Pustimo ob strani druge vidike tedanje Koroščeve usmeritve, ki so v veliki meri še nedorečeni¹⁰² in potrebni samostojne obdelave in se osredotočimo zgolj na, za našo razpravo ključno vprašanje, ali je njegova odločna proosna politika pomenila tudi odločitev za odpoved jugoslovanski državi.

Prav omenjeni Koroščevi pogovori o pritegnitvi ustašev v novo vlado, ki so bili za Konstatinovića eden ključnih razlogov za njegove trditve o Koroščevem odnosu do jugoslovanske države, dokazujejo ravno nasprotno, kajti Korošec je ustašem kot pogoj postavil prav zahtevo, da se ti odrečejo boju za neodvisno hrvaško državo in pristanejo na jugoslovanski državni okvir.¹⁰³

Po drugi strani pa je treba opozoriti na še eno navidezno protislovje tedanje dobe. Od pomladi 1940 je bila Italija tista, ki je pripravljala napad na Jugoslavijo.¹⁰⁴ Nemčija pa je bila tista, ki je mirila italijanske težnje. Nemčija se je v tistem času namreč zavzemala za mir v tem delu Evrope, seveda zaradi lastnih potreb, ker se je želela osredotočiti na vojno z Anglijo. Tako se je pravzaprav Nemčija pojavljala kot zaščitnik ozemeljske celovitosti Jugoslavije pred ostalimi sosedami (Italijo, Bolgarijo in Madžarsko). Te okoliščine so, po besedah nemškega veleposlanika von Heerena, jugoslovanski strani tudi predočili ter jih s tem opozorili, da je usoda države pravzaprav odvisna od tega, kako se bodo sami prilagodili "novemu" redu. Zato tedanje Koroščevo zavzemanje za pronemško politiko, ki jo je verjetno to spoznanje lahko le še krepilo, samo po sebi še ni pomenilo nasprotovanje ohranitvi Jugoslavije. Res pa je, da je bil zelo razočaran nad tedanjimi razmerami in naj bi tik pred smrtjo po pripovedovanju Jurčevega prijatelja "s skoraj neomajnim dostopom do Korošca", po Koroščevi razlagi bila Jugoslavija pred razpadom ter naj ne bi bilo več rešitve zanjo.¹⁰⁵

Tedanje stališče SLS je tako še naprej (ali pa morda še bolj kot pred začetkom II. svetovne vojne) izhajalo iz prepričanja, da so slovenske nacionalne koristi kljub

⁹⁸ Tu se je predvsem bal, da bi v sodelovanju s Koroščem lahko postali ljoticčevci vplivnejši dejavnik v Srbiji.

⁹⁹ Konstatinović, *Politika sporazuma*, str. 192-193. Izraza si torej niso izmislili komunisti, kot lahko preberemo v marsikakem novodobnem besedilu. Še bolj pomembno pa bi seveda bilo izvedeti, kaj si je pod tem pojmom Konstatinović sploh predstavljal. Jurčec v svojih spominih (*Skozi luči in sence*, str. 284-289) tako omenja ob Koroščevi smrti tudi govorice o tem, da naj bi ga zastrupili.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 199.

¹⁰¹ Prav tam, str. 283.

¹⁰² Na to opozarja tudi Grdina in omenja Gregoričevo namigovanje v njegovi knjigi (*Samomor Jugoslavije*), kjer je ta poročal o nekih velikih Koroščevih načrtih (Grdina, *ZČ* 1999/2, str. 289).

¹⁰³ Boban, *Maček, II*, str. 422.

¹⁰⁴ Tone Ferenc: *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941-1942*. Maribor 1987 (dalje: Ferenc, *Fašisti brez krinke*), str. 13.

¹⁰⁵ Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 288.

vsem slabostim še najbolj zavarovane v jugoslovanskem državnem okviru.¹⁰⁶ Tako stališče se zrcali tudi iz domnevne Koroščeve izjave, da je tudi najslabša Jugoslavija za Slovence najboljša rešitev.¹⁰⁷ Enakega mnenja kot Korošec je bil tudi njegov naslednik na čelu SLS Fran Kulovec.¹⁰⁸

Predstavljeno delovanje SLS je izhajalo predvsem iz prepričanja, da bo Jugoslavija kot državna tvorba ob napadu osnih sil zaradi notranjih slabosti in nepripravljenosti na vojno razpadla kot hišica iz kart ("wie ein Kartenhaus"), kot se je ob neki priložnosti nazorno izrazil Korošec.¹⁰⁹ Čeprav se je takemu razmišljanju pogosto očitala malodušnost in celo kapitulantstvo, pa je dejanski razvoj potrdil ta predvidevanja kot realističen pogled na razmere v predvojni kraljevini Jugoslaviji. Tako prepričanje je prevladovalo tudi v delu jugoslovanskih vojaških vrhov¹¹⁰ in tudi knez Pavle je z njim soglašal.¹¹¹

V skladu z omenjenimi stališči je bil po začetku druge svetovne vojne glavni cilj slovenskih katoliških politikov obdržati Jugoslavijo čim dlje časa zunaj vojaškega spopada. Kljub odločnemu protitalijanskemu in protinemškemu razpoloženju si je enako mnenje o slovenskem stališču ustvaril tudi britanski diplomat Ronald Campbell na začetku februarja 1941 z obrazložitvijo, da Slovenci ne želijo biti uničeni, a je hkrati tudi ugotavljal, da pa bi bili pripravljeni vstopiti v vojno proti koncu, ko bi bilo njihovo sodelovanje bolj učinkovito za vzpostavitev miru in seveda tudi za uresničitev nacionalnih zahtev.¹¹² Značilno je Koroščevo mnenje, ki ga je izrazil v pogovoru s tedanjim urednikom Slovenca in političnim zaupnikom Ivanom Ahčinom: "Moramo potrpeti. Veliko potrpeti. Vojska je neizogibna. Če se nam posreči, da nas ne zapletejo vanjo, bo čez nekaj let Jugoslavija ogromno pomenila. Toda moramo biti pripravljeni, da bo treba Nemcem odstopiti ves naš pridelek, da bodo šli po Donavi in Savi nemški transporti in tudi po suhem morda nemške divizije. Ni izključeno, da bo v Beogradu sedela kaka nemška komisija. A če bomo mogli ostati izven vojne, bomo rešili državo in vse ostalo."¹¹³

Po drugi plati je vodstvo SLS zaradi negotovega mednarodnega položaja v tem času bilo celo pripravljeno omiliti zahteve po avtonomiji ter rešitev tega vprašanja potisniti v prihodnost.¹¹⁴ Dejansko lahko tej politiki SLS sledimo že vse od

¹⁰⁶ Ena od manifestativnih gest, ki je poudarjala jugoslovanstvo Slovenije je bila tudi postavitve spomenika na Kongresnem trgu v Ljubljani kralju Aleksandru 6. septembra 1940, na rojstni dan prestolonaslednika Petra II. Po zasedbi so italijanske okupacijske oblasti julija 1941 spomenik odstranile.

¹⁰⁷ Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 293.

¹⁰⁸ Dnevnik Alojzija Stepinca (priredil Ljubo Boban). Danas, 14. 8. 1990, kjer npr. piše: "Danas 4. 1. (1941) je bio kod mene u posjetu novi vođa slovenskog naroda i naslijednik Koroščev dr. Fran Kulovec. (...) Iz razgovora sam saznao da dr. Kulovec ulazi u vladu kao drugi potpredsjednik da se što jače naglasi sloga Srba Hrvata i Slovenaca. Dr. Kulovec smatra složnu Jugoslaviju jedinim sposobnim rešenjem za Slovence ali i za Hrvate i Srbe."

¹⁰⁹ Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 293.

¹¹⁰ Avramovski, *Britanci*, dok. št. 409, str. 800; Zaključno poročilo polkovnika C. S. Clarka julija 1941. Tudi Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha: *Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947*. Ljubljana 1997, dok. št. 24, str. 71-72, poročilo Engelberta Besednjaka iz Beograda Virgilu Ščeku 19. 1. 1941.

¹¹¹ Konstatinović, *Politika sporazuma*, str. 191.

¹¹² Boban, *Maček, II*, str. 381-382.

¹¹³ Ahčin, *Spomini*, str. 129.

¹¹⁴ Tako je britanski generalni konzul v Zagrebu T. C. Rapp 30. 12. 1940 poročal glede trenutnega stališča SLS do tega vprašanja sledeče: "Dr. Kulovec je doslej poudarjal avtonomni vidik slovenske politike deloma zaradi prepričanja, deloma pa tudi zato, ker je bil v službi slovenskega strankarskega stroja, v katerem je bilo tako potrebno ravnati zaradi političnih ciljev. Veliko ljudi mi je izrazilo zaskrbljenost, da bi dr. Kulovec poskušal uresničevati slovensko avtonomijo v napačnem trenutku,

anšlusa, ko so tudi britanski diplomati opazili, da Korošec vse bolj postavlja v ospredje jugoslovansko državo kot celoto na račun posebnih slovenskih interesov.¹¹⁵ To glede na usmeritev SLS med obema vojnama vsekakor težavno odločitev so razumeli kot svoj prispevek k umirjanju notranjih razmer v Jugoslaviji. Vsekakor je bilo to stališče zgolj začasno,¹¹⁶ kar je prepričljivo dokazal Jurij Perovšek v razpravi *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*,¹¹⁷ pa tudi kasnejši medvojni programi slovenske protirevolucije nedvoumno potrjujejo prepreženo načelno zavzemanje SLS za avtonomijo.

VIII.

Čeprav so v vrstah SLS še naprej vztrajali pri jugoslovanskem državnem okviru kot najprimernejši obliki rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja, je prišlo še za življenja nespornega voditelja katoliškega gibanja Korošca tudi do razmisleka o usodi slovenskega naroda v primeru razpada Jugoslavije. Z začetkom druge svetovne vojne, katere tedaj negotovi izid ni izključeval tudi možnosti nove mednarodne ureditve, v kateri morda ne bo prostora za jugoslovansko državo, so torej prišla v ospredje razmišljanja o drugačnih rešitvah slovenskega nacionalnega vprašanja.

V poštev sta prihajali dve nejugoslovanski možnosti rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja in sicer ena v primeru zmage zahoda in druga ob zmagi osnih držav. Slednja se je zdela vse bolj verjetna po padcu Francije, ko je kazalo na odločno nemško prevlado na evropski celini. Istočasno so se v diplomatskih krogih pojavljale najrazličnejše teze o bodoči politični ureditvi Balkana, kjer naj ne bi bilo prostora za Jugoslavijo, kar je bilo povezano tudi z bodočo usodo Slovenije.¹¹⁸

Čeprav je bilo zaradi obstoja takih vesti razumljivo, da so se pojavljala tudi razmišljanja o bodoči usodi Slovenije, če ne bi bilo več jugoslovanske države, pa so konkretni podatki o takih načrtih oz. prizadevanjih zelo redki. Tako naj bi v sklopu enega od mnogih razmišljanj o načinu delitve Jugoslavije bil, po vesteh, ki jih je pridobil jugoslovanski generalni konzul v Zürichu Ante Smith-Pavelić, 1. oktobra 1940 predstavljen nov projekt, kjer se prvič omenja tudi možnost, da naj bi avtonomna Slovenija prešla v sklop tretjega rajha. Hitler naj bi ta načrt zavrnil, ker za sedaj, kot naj bi se izrazil, niso zaželeno spremembe na Balkanu.¹¹⁹ V tem času je nemški veleposlanik v Beogradu von Heeren, skladno s tedanjimi nemškimi stališči do Jugoslavije na izrecno vprašanje slovaškega odpravnika poslov, kako

vendar se moram ob tem spomniti njegove izjave, (...) da je bilo vprašanje slovenske avtonomne ustave odloženo za nedoločen čas zaradi sedanje mednarodne situacije, čeprav bi bilo iz strankarskih razlogov včasih potrebno postaviti to vprašanje kot aktualno." (Biber, O Korošču, str. 137).

¹¹⁵ Avramovski, *Britanci*, dok. št. 93, str. 293, poročilo Kraljevega inštituta za mednarodne odnose 21. 9. 1939.

¹¹⁶ Tuji diplomati so opazili, da je bila intenzivnost poudarjanja zahtev po avtonomiji precej odvisna tudi od tega ali je bila SLS v vladi ali opoziciji.

¹¹⁷ *Slovenska trideseta leta*. Ljubljana 1997, str. 25-32.

¹¹⁸ Tako npr. je Miha Krek 17. 6. 1941 pisal zagrebškemu nadškofu Alojziju Stepincu, ki je bil na obisku v Vatikanu, ali držijo vesti, ki krožijo po Beogradu, da si bosta Jugoslavijo razdelili Italija in Nemčija, pri čemer naj bi nemški strani pripadlo celotno slovensko ozemlje v Jugoslaviji ter izhod na morje pri Sušaku (*Dnevnik Alojzija Stepinca*. Danas, 17. 7. 1990). Tudi Maček je bil obveščen, da je bil na sestanku zunanjih ministrov Nemčije in Italije, Ribbentropa in Ciana podan italijanski predlog o delitvi Jugoslavije (*Konstatinović, Politika sporazuma*, str. 159). Da se je o tem tedaj res razmišljalo potrjuje tudi tedanji italijanski zunanji minister Galeazzo Ciano (*Zaupni dnevnik grofa Ciana*. Maribor 1960, str. 179).

¹¹⁹ Breccia, *Jugoslavia 1939-1941*, str. 339.

gleda na problem osamosvojitve Hrvaške, jasno odgovoril, da je Nemčiji primernejši sogovornik celovita in ne razbita Jugoslavija. Zato ne vidi razloga za podporo hrvaškim radikalistom, ki se zavzemajo za samostojno hrvaško državo.¹²⁰ To kaže, da so bile možnosti za "avtonomno" Slovenijo tedaj še toliko manj uresničljive oz. sploh niso bile aktualne.

Kako je prišlo do takega predloga, da so ga Nemci sploh vzeli v obravnavo (še poleti 1940 so pripravljali razmejitvene načrte, po katerih bi priključili precejšnje dele Slovenije!¹²¹) in kdo je bil pobudnik te zamisli, je ob pomanjkanju virov zelo težko ugotoviti.

Zanimivo je, da se v tem pogledu Bičaničeve trditve o času, kdaj naj bi prišlo do sestanka na Dunaju, ujemajo s spremembo nemškega stališča do Koroščevega ministროvanja. V začetku septembra 1940 naj bi se po poročilu zaupnika Südstaatsdeutsches Instituta Korošec prek posrednika obrnil na predsednika Kulturbunda Seppa Janka, s prošnjo, da mu preskrbijo povabilo v Berlin.¹²² Tako, da morda v tem pogledu Bičaničeve trditve celo držijo in je zares prišlo septembra 1940 do srečanja na Dunaju, kjer naj bi se dogovarjali o vzpostavitvi avtonomne Slovenije pod nemško zaščito. Bičaničeva trditev, da naj bi se teh pogovorov udeležil sam Korošec je sicer netočna, toda morda bi lahko bil pogajalec kdo drug iz njegovega zaupnega kroga, posebej še, ker je razvidno, da je povezavo z nemško vlado iskal prek posrednikov. O domnevnih pogajanjih na Dunaju septembra 1940, o katerih ne vemo nič konkretnega, oz. ali so sploh bila, je seveda ob toliko pogojnikih težko ugotavljati kdo bi lahko bil možni pogajalec. Pa vendar.

Najprimernejša oseba za tovrstne naloge bi zagotovo bil Engelbert Besednjak, primorski emigrant, in to iz več razlogov.

Tedaj je živel v Beogradu in je veljal za tesnega Koroščevega sodelavca, pa tudi sicer za moža s precejšnjim vplivom na dvoru. Poleg tega je imel kot član manjšinskega kongresa, ki je imel sedež prav na Dunaju, možnost potovanja v tujino. Znano je tudi, da je imel zelo razprostranjeno mrežo stikov z najrazličnejšimi ljudmi, med katerimi so bili seveda tudi Nemci. Ta "objektivna" dejstva pa so seveda le en vidik, ki pa ga je mogoče podkrepiti tudi z bolj konkretnimi podatki.

Razmišljanje, ki govori v prid moji domnevi, namreč lahko zasledimo tudi v primorskem Narodnem svetu, ki se je obnovil proti koncu tridesetih let. Katoliška stran, ki je bila z Besednjakom tesno povezana (šlo je za Ščekovo strujo), naj bi tako predlagala, da bi se ravnali po zgledu na Slovaško in se iz oportuniteti začeli približevati Nemčiji, kar naj bi dalo Besednjaku v inozemstvu posebne kompetence glede na njegovo navzočnost v tedaj že razpuščenem Kongresu evropskih narodnosti.¹²³

Sosledje dogodkov napeljuje na sklep, da je Korošec v času, ko je postal z odločno proosno politiko v nemških očeh "persona grata", poskušal hkrati doseči

¹²⁰ Boban, Maček, II, str. 420.

¹²¹ Tudi pred izdelavo mejnih spomenic Slovenija v zavesti nemške politike ni predstavljala političnega dejavnika, ki bi ga bilo vredno upoštevati pri oblikovanju mednarodne politike. Tako npr. je avgusta 1939 Hitler svetoval italijanskemu zunanjemu ministru Ciano, da naj Italija v primeru napada na Jugoslavijo le-to razkosa in zasede Hrvaško in Dalmacijo. Pri tem Hitler Slovenije sploh ni omenil in ga je moral nanjo opozoriti šele Ciano (Tajni arhivi, str. 316).

¹²² Biber, Nacizem in Nemci, str. 226.

¹²³ Milica Kacin Wohinz: Razmere na Primorskem pred napadom na Jugoslavijo. V: Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana 1991, str. 32.

trajnejša zagotovila za Slovenijo v obliki avtonomije tudi za primer, če bi prišlo do razkosa Jugoslavije. Toda to so zaenkrat le domneve. Dejstvo je, da je Korošec umrl preden je Jugoslavija razpadla in da v času dogovarjanja (jeseni 1940) razkosa Jugoslavije ni bilo v nemškem interesu.

Vsekakor predlog tedaj ni imel nikakršnega učinka in je zamisel za nekaj časa zamrla. Znova je na slovenski strani oživila po marčevskem puču, ko je postalo vprašanje razkosa Jugoslavije spet aktualno. Tedaj pa na nemški strani ni bilo nobenega posluha za slovenska prizadevanja po avtonomiji, pa tudi nič ne kaže, da bi bili voditelji SLS na čelu s Kulovcem seznanjeni z oktobrskim (1940) predlogom. Za obe opisani pobudi, tako jeseni 1940 kot tisto po puču, je bilo tako značilno, da sta bili zamišljeni zgolj kot zasilni izhod v primeru razpada jugoslovanske države.

IX.

Med Slovenci vzpostavitev samostojne slovaške države (proglasitev 14. marca 1939) ni bila naklonjeno sprejeta, bolj je vzbujala zaskrbljenost zaradi razpada Češkoslovaške. Tako je npr. časnik *Slovenec* še pred razpletom češkoslovaške krize pisal o "nekaterih nepremišljenih izjavah več ali manj neodgovornih slovaških podvodij, ki so kar na svojo pest in mimo odgovorne vlade začeli izrekati grožnje, da za Slovaško pač ne preostane drugega, kakor da ustanove popolnoma neodvisno državo".¹²⁴ Poleg podpore celovitosti Češkoslovaške, je bilo zelo pomembno tudi opozorilo britanskega zunanjega ministra lorda Halifaxa, ki ga je na vidnem mestu objavil *"Slovenec"*, da bodo "države sveta zdaj morale računati s podpiranjem raznih separatizmov ne samo s stališča elementov, ki so po svoji naravi separatistično razporejeni, pač pa tudi s stališča nemških državnih interesov. Takšne metode, v kolikor jih bodo podpirale druge skušnje, ne morejo ostati brez težkih posledic."¹²⁵

Tako je bilo kljub cenzuri¹²⁶ odklonilno stališče do ustanovitve Slovaške v slovenski javnosti jasno prepoznavno.

Ob tem se pojavlja vprašanje, kdaj in zakaj se pri poskusih oblikovanja avtonomne Slovenije, kljub temu pojavlja kot zgled Slovaška. K določeni spremembi vrednotenja slovaške odločitve je nedvomno prispeval razvoj dogodkov po začetku druge svetovne vojne, ko so postale sile osi najmočnejši dejavnik na evropski celini.

Slovaška je predstavljala v okviru vzpostavljanja "novega" reda edini primer nove države, ki je nastala po ločitvi od zasedenega dela prejšnje skupne države. Kot taka je postala vzor za vsa podobna prizadevanja, zlasti seveda še v jugoslovanskem primeru, ki je bil zaradi večnarodne sestave lahko še toliko bolj podoben. V očeh politikov SLS pa je bilo še zlasti pomembno, da primeru zmage sil novega reda obstaja tudi določena možnost za slovanske narode. Druga podobnost pa je bila v dejstvu, da je v notranji politiki Slovaška pod vodstvom (prav tako) duhovnika Tise, udejanjala načela, ki so bila blizu tudi pogledom SLS. Tako je ob prvi obletnici slovaške države (14. marec 1940) *"Slovenec"* zapisal:

¹²⁴ *Slovenec*, 9. 3. 1939; Temni oblaki nad ČSR.

¹²⁵ *Slovenec*, 22. 3. 1939; Govor lorda Halifaxa o Češkoslovaški.

¹²⁶ Tako npr. je bil Božidar Borko, kulturni urednik v časniku *Jutro*, eden redkih Slovencev, ki je bil v času nemške zasedbe v Pragi. Ob tem se je spominjal: "Spisal sem reportažo za vodilni slovenski dnevnik, a tedanja jugoslovanska cenzura ni dovolila, da bi bila izšla taka kot je bila spisana." (Božidar Borko: *Srečanja*. Ljubljana 1971 (dalje: Borko, *Srečanja*), str. 135).

"Dejstvo pa je, da je iz poloma slovanskih držav, kakor sta bili Poljska in Češka, vstala Slovaška republika, ki šteje danes že eno leto samostojnosti. Ima svojega predsednika republike msgr. dr. Tiso, svojo vlado in svoj parlament, gradi svojo notranjo ureditev na krščanskem principu in socialno urejuje medsebojna razmerja po stanovskem načelu. V zunanjepolitičnem pogledu pa je vključena v tesno sodelovanje z Nemčijo, pod katero zaščito stoji, ter je prepričana, da prav zaradi te zaščite države, ne bo samo trenutna epizoda, temveč ji je zagotovljena bodočnost."¹²⁷ Kljub temu, da so v spremenjenih mednarodnih okoliščinah po letu dni kazali tudi določeno razumevanje za slovaško opredelitev, je bila v katoliških vrstah še vedno prisotna tudi precejšnja zadržanost v ocenjevanju njihove odločitve. Mešani občutki, ki so tedaj prevevali katoliški tabor so prišli do izraza tudi v oceni knjige Tida J. Gašparja (*Veliko leto 1939*) izpod peresa Tineta Debeljaka, ko je zapisal: "V času, ko propadajo države, ki se upirajo nemškemu pohodu, so si oni ne le ohranili življenje, temveč celo dosegli višek svojega sna o državni samostojnosti, sicer v tistem duhu, v katerem hoče Hitler urediti novo razdelitev Evrope". Na koncu pa je urednik Slovenčeve kulturne rubrike poudaril, da bo notranjo upravičenost dogodkov, ki jih opisuje slovaški pisec, "po vrednosti mogla oceniti šele bodočnost".¹²⁸ Da je bila skepsa glede slovaške odločitve v katoliškem taboru v tistem času precejšnja, priča tudi članek, ki je bil objavljen le nekaj dni za tem na vidnem mestu v osrednjem slovenskem katoliškem dnevniku in je nosil pomenljiv naslov "Čehi in Slovaki verujejo v obnovo svoje države".¹²⁹

Podobno razumevanje slovaškega primera ni bilo prisotno le pri nas, temveč so ga precej podobno dojemali tudi njeni pokrovitelji in lahko med organizatorji vzpostavitve Slovaške in NDH celo najdemo iste osebe (npr. Edmund Veessenmeyer).¹³⁰ Zato so se na Slovaško kot primer reševanja nacionalnih problemov v okviru "novega" reda tudi pogosto sklicevali. Tako npr. je tudi Mussolini v pogovoru z visokim komisarjem Emilom Graziolijem, ko je obljubljal avtonomijo za Ljubljansko pokrajino, dejal, da bo ta podobna tisti, kot jo ima Slovaška s strani Nemcev.¹³¹

Tesne vezi Slovakov s slovenskimi politikami, ki so se nadaljevale tudi po Koroščevi smrti, so vsekakor vplivale na to, da so bili Slovenci seznanjeni z razmerami na Slovaškem, predvsem pa so od njih pričakovali v odločilnih trenutkih tudi pomoč oz. vsaj posredništvo (Kulovec in Krek). Kljub Koroščevemu obisku pri Tisu in njunem znanstvu iz časov prve svetovne vojne pa se zdi, da so se Slovaki vendarle bolj povezovali s Hrvati.¹³² Nasploh so bili pogledi na Hrvaškem glede slovaškega vprašanja vseskozi precej drugačni kot v Sloveniji. Pri južnih sosedih so bile primerjave s Slovaško v taki ali drugačni obliki in poudarjanje njenega pozitivnega značaja v delu javnosti zelo pogoste in to vse od njene vzpostavitve marca 1939.¹³³

Geneza pogledov vodstva SLS na slovaško vprašanje kaže, da so tega spremljali

¹²⁷ Slovenec, 14. 3. 1940; Prva obletnica Slovaške.

¹²⁸ Slovenec, 14. 3. 1940; Knjiga o letu 1939 na Slovaškem.

¹²⁹ Slovenec, 16. 3. 1940.

¹³⁰ Bogdan Krizman: Pavelić između Hitlera i Mussolinija. Zagreb 1980, str. 11.

¹³¹ Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. št. 3, str. 110.

¹³² To potrjuje tudi Paveličeva izjava Cianu, da ima NDH najbolj pristržne stike s Slovaško (Tajni arhiv, str. 501).

¹³³ Avramovski, Britanci, dok. št. 93, str. 245.

predvsem v luči mednarodnega razvoja dogodkov in temu primerno prilagajali ocene o njegovem pomenu tudi za Slovence. Iz tega vidika se je začetno odklonilno stališče in kasnejši dvom lahko prevesil po padcu Francije tudi v oceno, da je slovaška inačica sprejemljiva tudi za rešitev slovenskega vprašanja, čeprav tedaj o pomenu slovaške države v časopisu ne zasledimo vesti.

Kljub temu ne moremo pritrditi Sajetovemu mnenju, da je bila Slovaška "priljubljeni sen slovenskega klerofašizma", temveč je pomenila zgolj možno državno tvorbo, ki bi omogočila preživetje Slovencev v primeru zmage sil osi.

X.

Prikazane temeljne smernice delovanja SLS v obdobju od začetka druge svetovne vojne do zasedbe in razkosanja Slovenije le deloma potrjujejo doslej v strokovni literaturi prevladujočo razlago, ki je nastala na podlagi pisma slovenskega koroškega politika Joška Tischlerja. Objavil ga je Jurčec v omenjenih spominih in se je na to deloma razširila v strokovno literaturo. V pismu Tischler opisuje srečanje s Korošcem avgusta 1939 v Begunjah, kjer naj bi napovedal smernice slovenskega delovanja v bodoči vojni. V razgovoru naj bi mu medvojni slovenski katoliški voditelj izpričal svojo iskreno jugoslovansko usmeritev, a hkrati opozoril, da bo ob morebitnem napadu Jugoslavija razpadla, kar se povsem ujema z opisano politiko vodstva SLS. Bistveno pa se Tischlerjev zapis razhaja z dejansko politiko SLS v tistem času v Koroščevem domnevnem priporočilu, "če pa ni nobene možnosti, da se Jugoslavija obnovi, tedaj vsi pod Italijo, tam boste vzdržali in pričakovali novo Jugoslavijo."¹³⁴

Zdi se, da je ta izjava vendarle nastala tudi pod vtisom poznavanja kasnejšega razvoja dogodkov.¹³⁵ Tako stališče je Korošec sprva verjetno zares zagovarjal, saj so se spomladi 1940 v mednarodni javnosti pojavljale govornice, da sta si Nemčija in Italija vplivna območja na Balkanu razdelili tako, da je Jugoslavija sodila v italijansko sfero.¹³⁶ V ta čas sodi tudi odprtje italijanskega kulturnega inštituta v Ljubljani. Toda po padcu Francije je Koroščeva pronemška usmerjenost povsem jasno razvidna, čeprav seveda to ne izključuje, da je v negotovih in nejasnih razmerah računal tudi z drugačnimi možnostmi. Tako je Korošec v začetku oktobra 1940 zahteval potni list za potovanje v Italijo, ki pa ga ni dobil.¹³⁷ Zato težko sklepamo s kakšnimi nameni se je hotel odpraviti v Italijo. Tudi nemški odposlanec von Hassel, ki je konec leta 1940 obiskal države jugovzhodne Evrope z namenom, da preuči možnosti za gospodarsko sodelovanje z Nemčijo, je v svojem poročilu ugotavljal, da naj bi se nekateri Slovenci spogledovali z mislijo, da se vsi združijo pod Italijo in s tem zaščitijo svojo manjšino na Primorskem, ki bo drugače izginila.¹³⁸

Kdo naj bi zagovarjal taka stališča, iz poročila ni razvidno, je pa bilo jeseni 1940, ko je obstajala velika možnost italijanskega napada na Jugoslavijo, tedaj precej osamljeno in dokaj nenavadno, morda pa je šlo celo za vpliv italijanske pro-

¹³⁴ Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 293.

¹³⁵ Tako iz nje npr. izgleda, kot da je bil Korošec že tedaj zelo gotov v prevlado sil osi, čeprav mu je bilo to bolj ali manj jasno šele po padcu Francije.

¹³⁶ Slovenec, 3. 4.1940; O čem sta govorila Hitler in Mussolini na Brennerju.

¹³⁷ Konstatinović, *Politika sporazuma*, str. 192.

¹³⁸ Boban, Maček, II, str. 366. Ta zamisel tudi ni bila povsem nova. Že prvak SLS pred prvo vojno Ivan Šušteršič se je leta 1919 ukvarjal s takšnimi predlogi (Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*. Ljubljana 2000, str. 173-176).

pagande.

Vsekakor poskusov tesnejše navezave stikov z italijansko stranjo ne zasledimo vse do italijanske zasedbe Ljubljane in še to ne takoj. Šele ko je bila po celoletnih prizadevanjih nemška karta že izigrana in Slovenija bolj ali manj že zasedena in razkosana, so se šele poskušali oprijeti Italijanov kot rešilne bilke. Rešitev pri italijanskem okupatorju so iskali zlasti zaradi njegove začetne, v primerjavi z nemškim okupatorjem nekoliko milejše zasedbene politike, ki so jo zahodni sosedje uvedli predvsem zaradi prestižnih razlogov. Hkrati pa so tudi razglašali, da lahko le italijanski imperij zagotovi Slovencem združitev v novem evropskem redu. Tako je npr. Luigi Salvini, sicer dober poznavalec slovenske kulture, tedaj pa direktor italijanskega kulturnega inštituta v Zagrebu,¹³⁹ prepričeval Kocbeka, da je italijanski politični kulturni koncept močno različen od nemškega in za Slovence odrešilen. Poudaril je: "Italija je danes slovenstvu rešila glavo, vrnila vam je Ljubljano, zavedajte se tega dejstva in imejte pred očmi, da bomo sčasoma ljubljansko pokrajino povezali z goriško in tržaško. Vedite tudi to, da boste lahko edino s pomočjo Italije prišli na Koroško."¹⁴⁰ Z italijansko pomočjo naj bi dosegli Zedinjeno Slovenijo, po Salvinijevem scenariju, ko se bosta Nemčija in SZ izčrpali v medsebojnem spopadu, ZDA pa ne bo vstopila v vojno in "takrat bo za Italijo napočila velika ura", postala bo najmočnejša sila Evrope.

Čeprav so v iskrenost takšnih italijanskih namenov zares verjeli le redki Slovenci,¹⁴¹ pa so slovenski politiki vendarle naredili nekaj potez, ki so kazale na določeno upanje, da morda lahko italijanske oblasti pripomorejo vsaj k izboljšanju položaja slovenskega naroda in da v tem oziru posredujejo pri nemških oblasteh.¹⁴²

Te neuresničljive želje so se v enem najtežjih trenutkov za slovenski narod nato v očeh slovenskih politikov skrčile le še na to, da bi si izposlovali možnost priti le pod enega okupatorja in v tedanjih okoliščinah se jim zdel primernejši prav italijanski.

XI.

Druga pomembna razlika med Tischlerjevim zapisom in dejanskim razmišljanjem v SLS pa se dotika Koroščeve domnevne izjave, da Slovenci druge izbire kot je Jugoslavija nimamo, kar pa povsem ne ustreza dejstvu, saj so se v SLS pripravljali tudi na možnost, da bo ob zmagi zahoda v vojni morda prišlo do

¹³⁹ Borko, Srečanja, str. 106-112; Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995, str. 80-81 (dalje: Godeša, Kdor ni z nami).

¹⁴⁰ Edvard Kocbek: Pred viharjem. Ljubljana 1980, str. 197-199.

¹⁴¹ Godeša, Kdor ni z nami, str. 96. Tako naj bi npr. Josip Petejan v začetku junija 1941 pod psevdonimom Ivan Gornik napisal letak Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru? V njem je zagovarjal stališče, da naj bi Slovenci v posebni spomenici prosili Mussolinija, naj pregovori Hitlerja, da bi ta prepustil celotno slovensko ozemlje (vključno s Celovcem!) Italiji, tako da bi vsi Slovenci živeli v posebni avtonomni enoti v eni državi. Makso Šnuderl je potem, ko je prebral letak zapisal: "Pisec ali se šali ali pa je bedak, ko si zamišlja možne take absurdnosti." (Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945, 1.: V okupirani Ljubljani. Maribor 1993, str. 99).

¹⁴² Npr. odhod predstavnikov sosveta v Rim, kjer so Mussoliniju in papežu izročili posebno spomenico, kjer so navedeni podatki o krutem postopanju nemškega okupatorja na Štajerskem in Gorenjskem. To Natlačenovo spomenico je nato po skrivnih poteh odnesel v tujino Kazimir Zakrajšek in jo tudi objavil v slovenskem prevodu v svojih spominih Kako smo šli v morje bridkosti (Washington D.C. 1942). Po njegovi zaslugi je bila objavljena tudi v časopisu America, tako da velja za prvi dokument, ki je seznanil zahodni svet o preganjanju Slovencev (Godeša, Zakrajšek, str. 107-108).

preureditve srednje Evrope, kjer morda ne bo prostora za jugoslovansko državo. Načrti o tem so zares obstajali. Tako je veliko prahu v evropski javnosti dvignil zemljevid o "srečnejši Evropi", ki ga je bilo videti v ozadju med pogovorom francoskega predsednika vlade Reynauda in ameriškega diplomata Sumner Wellea. Po tej preureditvi Evrope bi znova pomembno mesto pripadlo obnovljeni in razširjeni Avstriji. Zato je Korošec sklepal, "da bomo morali nazaj v Avstrijo",¹⁴³ kar pa ni bila rešitev, ki bi ustrezala njegovim pogledom na rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja. Časnik Slovenec je omenjene načrte pospremil z ugotovitvijo, da "moramo odločno poudariti, da slovensko področje niti celotno niti deloma ne spada in ne sme nikdar priti v kakršno koli novo Avstrijo".¹⁴⁴ Korošec je poskušal poiskati primerno rešitev za Slovence v primeru uresničitve tega načrta. Pri tem je izhajal iz ocene, da "ta federacija, ako bo nastala, bo morala imeti morje, katerega ji morajo dati le tisti, ki ga imajo, - to smo mi, Slovenci".¹⁴⁵ Zato se je kot protiutež avstrijski vlogi v morebitni novi ureditvi Evrope porodila ideja, po kateri bi bila Združena Slovenija samostojna država kot zaledje Trsta, ki bi bila pod mednarodnim nadzorom. Njeno neodvisnost naj bi varovala Velika Britanija, ki naj bi postala po zmagoviti vojni najmočnejša evropska sila.

Zamisel je ožji krog vodstva slovenskega katoliškega gibanja na čelu s Korošcem tedaj sicer zasnoval, vendar jo je v predvojnem času obravnaval le kot rezervno možnost v primeru, da jugoslovanska država ne bo obnovljena.

Po zasedbi in razkosanju si je "angleški načrt", kot je zamisel imenoval Korošec, po nekaterih razmišljanjih naj bi bila Slovenija kneževina, ki bi ji načeloval lastni slovenski knez (po nekaterih inačicah naj bi bil angleški princ), ki bi ga po končani zmagoviti vojni in zedinjenju Slovencev ustoličili na Gosposvetskem polju, znova pridobil določeno vlogo v načrtih slovenskih politikov, vendar pa je to že druga zgodba.¹⁴⁶

Bojan Godeša

THE STANCE OF THE SLOVENE PEOPLE'S PARTY ON THE STATUS OF SLOVENIA AFTER
THE ATTACK OF THE AXIS POWERS ON YUGOSLAVIA

S u m m a r y

The 6 April 1941, the very day Yugoslavia was attacked, saw the formation of the Slovene National Council (SNC) in Ljubljana. The Council was composed of the political parties which had been officially recognised before the war and was presided over by the Ban of Dravska banovina, Marko Natlačen, who was an SPP member. Following the declaration of the Independent State of Croatia on 10 April, which was interpreted as the disintegration of the Yugoslav state, the SNC decided to seize power in Dravska banovina, establish contacts with the Germans and reach a peace agreement with them. At the time, the idea of an autonomous Slovene state under German auspices was also contemplated, similar to the autonomous Slovakia which had been founded after the subjugation of Czechoslovakia.

¹⁴³ Godeša, Zakrajšek, str. 112.

¹⁴⁴ Slovenec, 6. 4. 1940; Slovenci spadamo samo v Jugoslavijo. Na omenjene načrte se je odzval tudi voditelj HSS Maček. Predlog, ki ga je razumel kot poskus obnovitve avstro-ogrške monarhije, kjer so narodne manjšine živele v popolnem soglasju, je odklonil z ugotovitvijo, da so bile "vse manjšine v tej idealni državi žrtve krivice". (Slovenec, 20. 4. 1940. Izjava dr. Mačka).

¹⁴⁵ Godeša, Zakrajšek, str. 119.

¹⁴⁶ Godeša, Zakrajšek, str. 118-121; Bojan Godeša: New York Times o načrtih za samostojno slovensko državo. V: Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje. Ljubljana 2001, str. 1045-1050.

Although the SPP saw Yugoslavia as the most suitable framework for the solution of the Slovene national question and, consequently, strove for its preservation throughout the pre-war period, it had to prepare for the possibility of its collapse, especially after the capitulation of France in Summer 1940 and with the Axis Powers prevailing over the European continent. Thus, the possibility of founding an autonomous Slovenia under German auspices in the event of the collapse of Yugoslavia was first mentioned in Autumn 1940.

While, due to the lack of material the authors of this idea and their motives remain unclear, it is certain that it did not have much effect at the time. The idea, however, re-emerged after the putsch of 27 March 1941 when the attack on Yugoslavia and, consequently, its collapse became imminent. In preference to an autonomous Slovene state, the leadership of the SPP headed by Kulovec, relied on the liaison with the Croat Peasant Party (CPP) and its leader Vladko Maček with the view to founding a joint Slovene-Croat state. This idea failed to materialise because, contrary to the expectations of the SPP, Maček refused to play his part and withdrew to the background. An initially milder Italian occupying regime which, unlike the German, tolerated certain autonomy in the Ljubljana Province, also inspired the idea of uniting all Slovenes in the framework of the Italian state.

Being born from the difficult situation which befell Slovenes, the above ideas failed to secure sufficient, long-term backing by the relevant political factors. After the initial shock the conviction prevailed once again that Yugoslavia was still the best option for Slovenes, however, arranged as a federation.